Бүхы оронуудай пролетаринар, нэгэдэгты!

БУРЯАД ҮНЭН

СОВЕТСКЭ СОЮЗАЙ КОММУНИС ПАРТИИН БУРЯАДАЙ РЕСПУБЛИКАНСКА КОМИТЕДЭЙ,
БУРЯАДАЙ АССР-эй ВЕРХОВНО СОВЕДЭЙ, МИНИСТРНҮҮДЭЙ СОВЕДЭЙ ОРГАН

...ай 1921 оной ...ы 21-һээ гарана. | № 215 (18538) | 1990 оной сентябриин 19, среда | Сэн 3 мүн.

СССР-эй Верховно Соведэй сесси

ҮНЭН ЮУМЭН ҮНЭТЭЙ

...шэлжэн оролгын ...ыдуудаар боло... ...лдаан юу харуу... ..., ороной хуби за... ...ын, тэрэнние даажа ...ноусалгаа хуули ...ой ойлгодог байна. ...ы эзлэһэн хүн бү... ...ы шэнжэлгэнүүдые ...дөөе бүтэмжэтэй ...ыг эрмэлзэнэ.

...ны 17-ной үглөөнэй ...ны зуураа, СССР-ой Соведэй Түрүү... ...ой Л. Лукьянов ороной ...ой М. С. Горбачевто ...ны академик А. Аган... ...ой. Дурадхагдаа... ...ынүудые зэргэсүү... ...ноод, тобшолол хэ... ...рине толгойлхо хэ... ...лудаа даалгагдаһаг ...ны Һануулая. Прог... ...ноогдхэмэл вариант ...лдэһэн байгааб гэ...

...жэ парламентда мэдээсэхэ зуураа, правительствын хамтаараа ажаллаха эрмэлзэл гарга-гаһан ушарые эрдэмтэ һайнаар сэгнэбэ. Гэхэ зуура правительствын ба академик Шаталинай бүлэгэй бэлдэһэн проектнүүд хоорондоо яашье зохилдохогүй байна гэжэ үгэ хэлэгшэ дахин заагаад, Шаталинай бүлэгэй варианые дээрэ гэжэ сэгнэбэ.

Өөрынгөө программын системын шанар шэнжые онсолон хэлээд, энээндэ этигэхыень **С. Шаталин** парламентаринуудые уряалба. Ендэр дээрэ мүнөө гараад байһанаа СССР-эй Президентын Соведэй гэшүүн «наһанайнгаа шухала алхам» гэжэ нэрлэбэ. Энэ системые хэн, яагаад бодото байдалда бэелүүлхэб гэһэн асуудал эгээл шухала гэжэ тэрэ һанамжалба.

Манай программые бэелүүлгэ хадаа хурсахан оршон байдалда үнгэржэ, экономикыешье, мүн манай политическэ системыешье һайсахан лэ һэжэрхэ байха. Хэрбээ орон дотор засаггүй байдалай тохёолдобол, бидэ юушье хэжэ шадахагүйбди, ямаршье программа хооһон саарһан болоод үлэхэ гэжэ эрдэмтэ тобшолоо.

СССР-эй Министрнүүдэй Соведэй Түрүүлэгшүн орлогшо **Л. Абалкин** энэ тобшололые гүйсэдөөр зубшөөбэ. «Президентын программада» хэгдэһэн хабсаргалта имагтал өөрымни хараа бодол бэшэ, СССР-эй засаг түрын гэшүүдэй дэмжэһэн юумэ гээшэ гэжэ тэрэ депутадуудта мэдээсэбэ.

Дэлгүүртэ шэлжэн оролгын программые зубшэн хэлсэхэ зуураа, экономикын бодото байдалые бидэ мартаха ёһогүйбди гэжэ үгэ хэлэгшэ онсолбо.

1990 оной сентябриин 11-дэ Верховно Соведэй баталһан тогтоолтой зохилдуулан, экономическа реформын асуудалнуудаар комитет, союзна болон автономито республикануудай, автономито областьнуудай, округуудай, мүнажалай, үнэ сэнгүүдэй ба социальна политикын асуудалнуудаар байгуулагдаһан комиссинууд хадаа дурадхагдаһан программануудай проект дээрэ саашадаа яагаад хүдэлмэрилхэ гурим тухай дурадхалнуудые бэлдэнэн байна. Хүдэлмэриин бүлэг байгуулагдаа, комитедүүдтэ ба комиссинуудта, республикануудта, областьнуудта болон округуудта документнүүдые хаража үзэлгые дүнлэхэ саануд тодорхойлогдоо гэжэ комитедэй түрүүлэгшэ **В. Вологжин** дуулгаба.

Эгээл гол шухала асуудалнуудаар депутадууд һанамжануудаа андалдаа. Гүрэнэй байгуулалта ба шэнэ союз ямар байха ёһотойб, яагаад, ямар болзорто зөөри зөөшэгэ гүрэнэй бэшэ болголтойб, юрын хүн эсэстэнь шүүхэ гү, эзэн боложо шадаха гү гэһэн гол шухала асуудалнуудаар Верховно Соведтэ үгэ буляалдаха гэжэ дурадхагдаһан байгаа гэжэ тэрэ дуулгаба.

Дурадхагдаһан документнүүдэй проектээр хэдэн ажаглалтаяа комитедэй түлөөлэгшэ хэһэн байна.

Верховно Соведтэ Президентын эльгээһэн программые сэгнэхэ зуураа, юрэнхы дээрээ барааг һайн гэжэ үгэ хэлэгшэ нэрлээ. Зүгөөр энээндэ горитойхон заһабари оруулагдахаар. Экономикые тогтууритай болгохо байдалда шэлжэн оролгын хаһада гүйсэдхэлгын засагые хүсэтэй болгохо шухала гэжэ олон депутадууд онсолно.

Верховно Соведэй тогтоолой проектые депутат дурадхаба. Онсолбол, эрхэтэнүүдэй хоорондо эб зеэ ололсохо, амгалан байдал хангаха, предприятинуудай ажахын холбоонуудые ба тэнсүүритэй һайнаар хүдэлмэрилгын ябасые бэхижүүлхэ, буһалгаануудые ба социальна бусад хёморолдоонуудые һүжэргэхэгүй тухай асуудалаар Верховно Соведэй, СССР-эй Президентын хүсэлэл оролдолгонуудые дэмжэхэ уряатайгаар политическэ бүхы партинуудта, ниитын эмхинүүдтэ хандаха шухала гэжэ тэрээн соо хараалагдана.

Зүбшэн хэлсэлгэдэ табигдаһан асуудалаар арадай олохон депутадууд үгэ хэлээ гэжэ ойлгосотой. 32 хүнэй үгэ эрижэ байһан тухай зүблөөнэй түрүүлэгшэ дуулгаба. Даб дээрэ энэ асуудалай зүбшэн хэлсэлгые болюулаад, нютаг нютагтаа таража, һунгагшадтаяа зүбшэлдэхэ гэжэ хуули гаргадаг зарим нүхэд дурадхаһан байна.

Зүбшэгдэжэ байһан асуудалнууд олон үеын совет хүнүүдтэ түйлай ехэ удха шанартай гэжэ депутадууд ойлгожо байна. Тиимэһээ «долоо дахин хэмжэ...» гэһэн гурим баримталагшад олон байгаа. Энэ асуудалда яарал гаргажа болохогүй гэжэ арадай олон депутадууд тоолоно. Юуб гэхэдэ, имагтал яаралһаа болоожо, манай нэгэшье программа бэелүүлэгдээгүй гэжэ **Р. Медведев** тэмдэглэбэ.

Арад зоной сэдьхэлээ хананги бэшэ байдалай долгин дээрэ засаг түрэдэ эрмэлзэдэг хүнүүд бии болоо, зүгөөр тэдэ юушье хэжэ үзөөгүй, ороние хүтэлбэрилгэ арга шадабаряашье харуулаагүй зон гэжэ тэрэ онсолбо. Энээнтэй дашарамдуулан, СССР-эй правительствые тушаалһаа буухыень эриллтэ табидаг ушарые түүхэшэн дайраад абаг. Мүнөө үедэ имэ алхам гээшэ хүймаата, худхалята байдалда асарха гэжэ депутат хэлэбэ.

Дэлгүүрэй богоһо дээрэ ерээд байһан мүнөө үедэ правительство тухай асуудал хаража үзэхэ бэшэ, харин засаг ба эд зөөри тухай асуудал харагдаха ёһотой гэжэ депутат **А. Журавлев** хэлэбэ. Энээнтэй дашарамдуулан, «засаг түрэ ерэжэл, ошожол байха, харин бандидууд үлэдэг» гэжэ Одессын хүн зоной шоглон хэлсэдэгые тэрэ һануулаа. Үгэ хэлэһэн олон нүхэдэй сэдьхэлые бодото байдалай асуудалнууд зобоодог байна. Жэшээнь, 1991 ондо яагаад ажамидарха, худэлхэ гээшэбибди—түсэбөөр гү, али түсэбгүйгөөр гү?

Экономикые тогтууритай болгохо, мүнгэн һангые элүүржүүлхэ талаар тодорхой олон дурадхалнууд хэлэгдээ.

Зүгөөр проектые буруушаа-һан нүхэдшье байгаа. Энэ программа хадаа таряашадта ээлжээтэ дарлалта болоно гэжэ депутат **В. Стародубцев** мэдүүлбэ. Худөө нютагуудта бии болоһон бүхы һайн юумэ-нүүдые энэ программа буруушаана, аяар үни үнгэрһэн хуушанай байдалда ажалшадые бусааха зорилго табина, гүрэнэй зүгһөө тэдэнние дэмжэлгэгүй үлөөхэ байна гэжэ тэрэ хэлээ.

Зүблөөнэй дүн гаргаха зуураа, **А. И. Лукьянов** арадай депутадуудһаа ороһон бэшэгүүдтэй хуули гаргагшадые танилсуулба. Арадай депутадууд Балаян, Амбарцумян, Саркисян, Григорян гэгшэдэй үлэсхэлэн байдал соносохоһон тухай асуудал тэрэ тоодо ороно. Эдэ депутадууд НКАО-да Совет засагые һэргээн бодхоохо эриллтэ иигэжэ табиба.

СССР-эй Президент, Министрнүүдэй Соведэй Түрүүлэгшэ, СССР-эй Верховно Соведэй Түрүүлэгшэ Армениин ба Азербайджанай хүтэлбэрилэгшэдтэй сентябриин 12-то уулзаһан байгаа гэжэ зүблөөнэй түрүүлэгшэ дуулгаба.

Л. ЕРМАКОВА,
Б. ГРИЦЕНКО,
А. ДЗОБЛО,
В. ШИШЛИН,
ТАСС-ай парламентска корреспондентнүүд.

ЭЛГҮҮРЭЙ ЭКОНОМИКО ТЭЭШЭНХИ ХАРГЫ ЗАМААР

СССР-эй Верховно Соведэй сесси дээрэ М. С. ГОРБАЧЕВОЙ хэлэһэн үгэ

...нүүдүүд, таанад ...ынай элидхэл бо... ...Шаталинай, Л. И. ...үгэнүүдые шагнаха ...ынст, тиигээд пле... ...ынин хэмжээгээр ...ыг шэлжэн орохо про... ...ыг проектые зүбшэн хэл... ...ыг хүлүүлхэ байнат.

...ыг СССР-эй Вер... ...ыг шье, союзна рес... ...ой Верховно Сове... ...ыг бүлиг шэнэдхэл... ...ыг түршада магад ...ыг шидхэбэринүүд ...ыг ...ой болоод байна. ...ой Верховно Соведэй му... ...ыг хүсэ шадал ...ыг энэ горитой ехэ, ...ыг худэлмэриие де... ...ыг мэдэрэлтэйгээр ...ыг би найданаб. ...ыг хэлэһэн үгэ... ...ыг сесси дээрэхи үгэ ...ыг үрэдэлаан ехэер ...ыг ...ой, юрэнхы гури... ...ыг хүүдэлнүүдээр бо... ...ыг хэлэхые, үнгэрһэн ...ыг шэнжэдтэ үгтэһэн про... ...ыг проект тушаа өөрын... ...ыг тейлбарилхые хү...

...ыг гэжэ хүсэнэн ...ыг. Дэлгүүртэ шэл... ...ыг дэлгүүрэй харил... ...ыг манайда олон ...ыг юумэн бии гэжэ ...ыг ...ыг. Дэлгүүртэ ...ыг ...ой хадаа эконо... ...ыг ...ануудые гүрэнэй ...ыг шулхаһаа арса... ...ыг болоно, бүхы юумэн ...ыг ...ыг, нэн түрүүн энэ... ...ыг сэнгүүдтэ ха... ...ыг гэһэн ойлгомжо ни... ...ыг тараанхай. Имаг... ...ыг шэнжүүдһаа улам... ...ыг ...ой дотор айха ...ыг ...ыг, дэлгүүрэй ...ыг тухай, тэрэнэ... ...ыг ...ой зоной ажаһуу... ...ыг ...ой дэлгүүрэй ...ыг ...ой ...ыг ...ой ...ыг ...ой

Республиканска партийна конференциие уггуулан

ТУҺАТАЙ УУЛЗАЛГА, ХӨӨРЭЛДӨӨНҮҮД

Республиканска партийна организациин конференциин хоёрдохи шатые үнгэргэлгэдэ бэлдэн, ажалшадтай холбоо барисаа һайжаруулхын тула мүн ниитэ зоной һанамжануудые элирүүлхын түлөө КПСС-эй рескомой секретарьнар, таһагуудые даагшад, инспекторнууд ажалша коллективүүдтэ ерэжэ, хүнүүдтэй хубиин асуудалнуудаар уулзажа, хөөрэлдөөнүүдые үнгэргэхэ гэжэ шиидэнхэй.

Хүдэлмэриин газарта болохо уулзалганууд һара бүхэндэ нэгэн-хоёр дахин үнгэргэгдэжэ байна.

Ямар үдэрнүүдтэ, хэды сагта болохо тухайнь соносхолнууд районно газетэннүүдтэ тунхаглагдаха, ажалша коллективүүдтэ дуулгагдаха юм.

Зонтой хөөрэлдэхынгөө урда тээ КПСС-эй рескомой харюусалгата хүдэлмэрилэгшэд эртээнһээ коллективүүдтэ ошожо, байра дээрэнь хүнүүдэй ажал хэрэгтэйнь танилсажа, һонирхоһон гү, али шиидхэгдээгүй асуудалнуудыень шагнаха зэргэтэй.

Эдэ уулзалга, хөөрэлдөөнүүдтэ табигдаһан асуудалнуудай түргэн болзор соо үнэн зүбөөр шиидхэгдэхынь тулада эндэ совет, партийна, ажахын болон ниитын органуудай, эмхинүүдэй хүтэлбэрилэгшэд хабаадалсаха байна.

Хубиин олон тоото асуудалнуудаар август һарада КПСС-эй рескомой нэгэдэхи секретарь Л. В. Потаповтай, таһагуудые даагшанар В. Н. Башкеевтэй, Н. М. Кирдеевтэй, хэрэгүүдые эрхилэгшэ А. П. Елгинтой уулзалганууд үнгэргэгдөө.

Уулзалгын болохын урда тээ Л. В. Потапов үйлэдбэриин прибор бүтээлгын нэгэдэлэй участогуудта хүрэжэ, хүдэлмэришэдтэй хөөрэлдэжэ, ажалайнь асуудлнуудаар һонирхобо. Һүүлдэнь хүдэлмэришэдэй уулзалгада ерэхэдэнь, рескомой нэгэдэхи секретарь ажалша коллективэй ажабайдал һайн мэдэхэ болоһон байхадаа, тодо һайн харюунуудые үгэжэ, асуудалнуудыень шиидхэһэн байха юм.

Энэ уулзалгада прибор бүтээлгын нэгэдэлэй генеральна директор В. П. Брындин, парткомой секретарь С. В. Соляник, профкомсй түрүүлэгшэ С. В. Клобукова, КПСС-эй Железнодорожно райкомой нэгэдэхи секретарь А. Н. Колдунов, эндэхи райгүйсэдкомой түрүүлэгшын орлогшо В. П. Нестеров гэгшэд хабаадаһан байна.

Улаан-Удын шэлэй заводто хүнүүдэй хубиин асуудалнуудаар уулзалга үнгэргэхэһөө түрүүн рескомой юрэнхы таһагые даагша В. Н. Башкеев бүхы цехүүд, участогууд болон ажаһуудал хангалгын байрануудые хараба. Хүдэлмэришэдтэй нэгэ нэгээрнь болсһон уулзалгада Советскэ райгүйсэдкомой түрүүлэгшэ Е. М. Егоров, заводой директор С. Н. Угрюмов гэгшэд хабаадаба.

КПСС-эй рескомой таһагые даагша Н. М. Кирдеев Хяагтын райондо хүнүүдтэй уулзалгануудые үнгэргэхэдөө, хуули хамгаалгын органуудта, сэрэгшэдэй байһан газарнуудта болон районой ажалша коллективүүдтэ хүрэһэн байна. Тэрээнтэй хамта эдэ уулзалгануудта Хяагтын районно Советэй түрүүлэгшэ, КПСС-эй райкомой нэгэдэхи секретарь А. Г. Нечаев бэйлсаба.

Яруунын, Загарайн, Хориин районуудта партиин рескомой секретарь К. А. Албашеевтэй, П. А. Чукреевтэй, Л. Ч. Нимаеватай уулзалганууд сентябрь һарада болохо гэжэ хараалагданхай.

Рескомой харюусалгата хүдэлмэрилэгшэдэй зонтой уулзалганууд Мухар-Шэбэртэ, Түнхэндэ, промышленна предприятинуудта, колхоз, совхозуудта үнгэргэгдэхэ юм.

Бүхы уулзалгануудта табигдаһан асуудалнууд партиин рескомдо шэнжэлэгдэжэ, дүн гаргагдаад, ажалшадай эрилтэнүүд хангагдаха, зоной һанамжа элирүүлэгдэхэ болоно.

Эдэ бүхы хөөрэлдөөнүүд, уулзалганууд КПСС-эй республиканска партийна конференциин хоёрдохи шатада бэлдэлгэдэ туһатай байхань дамжаггүй.

Н. ШЕЛКОВНИКОВ,
КПСС-эй рескомой юрэнхы таһагай секторые даагша.

МҮРЫСӨӨНДЭ ТҮРҮҮЛНЭ

Электронно байгууламжатай түхеэрэлгэнүүдые хабсаралгын цех «Теплоприбор» заводой түрүү үйлэдбэринүүдэй тоодо ородог юм. Түс цехэй коллектив арадай ажахыда шухала хэрэгтэй продукци үйлэдбэрилгын хэмжээе дээшэлүүлнэ. Жэшээлхэдэ, байгша оной эхинһээ үйлэдбэрилгын хэмжээе түсэбөөр хараалагдаһанһаа 5,2 процентээр дээшэлүүлһэн байна. Тэдэнэр «КСУ-М» түхэлэй котлоагрегат гол түлэб гаргадаг бэйһан һаа, энэ жэлһээ үшөө нэгэ түхеэрэлгэ бүтээн гаргажа эхилээ.

Заһабарилга-барилгын участогай коллектив үйлэдбэриин байшангуудые заһабарилхаһаа гадна хүн зондо түлөөһэтэй хангалга үзүүлдэг, продукци багсалха хайрсаг бүтээдэг юм. Байгша оной эхинһээ энэ талаар даабаринуудаа дүүргэжэ, хөмһабариин цехүүдэй дундаһаа шалгараа.

Л. ПОПОВА,
заводой соцкалис мүрысөөнэй талаар инженер.

Гол һалбариинай ХОНИН АЖАЛ

УРАГШАА АЛХАМ ХЭГДЭБЭШ

Заншалта ёһоор эгээл энэ үедэ — август, сентябрь соо ажахы бүхэн хонидые үсхэбэрилгынгөө үрэ дүнгүүдые согсолжо дүүргээд, хонишодтоёо хамаг тоосооень хӭэд, энэ һалбариин ажалай шэнэ жэлые эхилээд байна.

Хэнэйшье мэдэһээр, манай Зэдын район республика соогоо эгээл олон хонидтой гӭэшэ ааб даа. Тиимэһээ энэ һалбариин ямар үрэ дүнгүүдтэй гараһанһаань олонхи ажахынуудаймнай экономико, саашанхи хүгжэлтэ, ашаг олзо оруулга сэхэ дулдыдадаг байна.

Энэ талаарнь хаража үзӭбэл, 1990 ондо бүхы дээрээ районой хонин ажалда зарим тэды урагшаа дабшалга хэгдээ гэжэ тэмдэглэхээр.

Жэшээлхэдэ, ажахынуудта байһан бүхы 123,4 мянган эхэ хонид, зуһагуудһаа хамтадаа 117 мянган хурьгад абтаа гэхэ гү, али зуун эхэ хонин бүриһөө 94,8 хурьган түлжүүлэгдээ. Һүүлэй жэлнүүдтэ хонин ажалайнгаа үйлэдбэриин дүнгүүдые ходо дээшэлүүлжэ байһан Борьёогой совхозһоо гадна, Ленинэй нэрэмжэтэ, «60 лет Октября» колхозууд бүхы ажахыгаараа зуун эхэ хонин бүриһөө 100 хурьга абаһан байна. «Коммунизм» колхоздо, Оёорой совхоздо зуун эхэ хонин бүриһөө 97—99 хурьгад түлжүүлэгдээ. Хонишодой 113 бригада зуутан болоһон юм. Иимэ үрэ дүн түрүүшынхээ туйлагдаа.

Жэлһээ жэлдэ мүрысөөндэ түрүүлжэ ябадаг бэрхэ хонишод: Р-Д. Ц. Цыренов, А. Р. Ванжилов (Ленинэй нэрэмжэтэ колхоз), Ч. Д. Дымчиков («Коммунизм» колхоз), Д. Э. Гомбоев («60 лет Октября» колхоз), Д. Г. Донеев, Е. Д. Чупышева, А. Г. Банзаракцаев (Борьёогой совхоз), Ц. Л. Гургумов, Д. Т. Данзанов («Октябрьский» совхоз) гэгшэдэй бригаданууд зуун эхэ хонин бүриһөө III-һээ 127 хүрэтэр хурьга абажа түлжүүлээ.

Эндэ «Октябрьский» совхозой үнинэй хонишон Цырен-Доржо Лубсанович Гургумовтан тухай онсо тогтожо хэлэхээр. Үнгэрэгшэ үбэлдөө — хабартаа үбһэ тэжээлээр дутамагшаг байгаашье һаа, айхабтар оролдосотойгоор шадамараар хүдэлжэ, бүхы 473 эхэ хонидһоо 601 хурьга түлжүүлээ. Хурьган бүхэниие 26 килограмм шэгнүүртэй болгожо эхэһээнь һалгаагаа. Хонидһоо нооһо абаха даабарияа 117 процент дүүргээ. Гэр бүлын подрядаар хүдэлжэ, бригадын гэшүүн бүхэн жэл соо 14,7 мянган түхэригэй продукци үйлэдбэрилөө.

Түлгэ, зуһаг, эрье хонидые, хусануудые харууһалдаг бригаданууд соӧһоо Борьёогой совхозой хонишод Д. С. Дондоков, С. Ц. Аюшеева, «Коммунизм» колхозой хонишод Г. Р. Нимаева, Б. С. Цыретаров болон бусад нооһо хайшалалгаар онсо шалгараа.

Тиигэбшье бүхы дээрээ энэ һалбарида бии байһан арга боломжонууд үшөөл хүсэд дүүрэнээр хэрэглэгдэжэ шадагдаагүй гэжэ жэлэй дүнгүүд гэрэлнэ. Жэшээнь, һүүлэй жэлнүүдтэ зарим ажахынуудай эхэ хонидойнгоо тоое үсөөлһэн дээрэһээнь район соо урда жэлэйхитэй сасуулхада, нёдондэ 2400 хурьган үсөөн абтаа. Илангаяа XX партсъездын нэрэмжэтэ колхоз эхэ хонидоо олоор хороожо, эсэстээ хурьга үсөөн абаһан байна.

Тэрэшэлэн нарай хурьгадай гарзалха, эхэ хонидой дутуу түрэхэ, үхэһэн хурьга гаргаха баримтануud үшөөл усадхагдаагүй. Эдэ мэтэһээ боложо, район соо аяар 60 шахуу бригадада нёдондо зуун эхэ хонин бүриһөө ороидоол 50—70 хурьган түлжүүлэгдээ. Илангаяа XX партсъездын, Доржи Банзаровай нэрэмжэтэ, «Мир» колхозуудта, «Заречный», Оёорой совхозуудта тиимэ гэрэгдэнги бригаданууд олон байһаар.

Эндэ «Октябрьский» совхозой үнинэй хонишон Цырен-Доржо Лубсанович Гургумовтан тухай онсо тогтожо хэлэхээр. Үнгэрэгшэ үбэлдөө — хабартаа үбһэ тэжээлээр дутамагшаг байгаашье һаа, айхабтар оролдосотойгоор шадамараар хүдэлжэ, бүхы 473 эхэ хонидһоо 601 хурьга түлжүүлээ. Хурьган бүхэниие 26 килограмм шэгнүүртэй болгожо эхэһээнь һалгаагаа. Хонидһоо нооһо абаха даабарияа 117 процент дүүргээ. Гэр бүлын подрядаар хүдэлжэ, бригадын гэшүүн бүхэн жэл соо 14,7 мянган түхэригэй продукци үйлэдбэрилөө.

Түлгэ, зуһаг, эрье хонидые, хусануудые харууһалдаг бригаданууд соӧһоо Борьёогой совхозой хонишод Д. С. Дондоков, С. Ц. Аюшеева, «Коммунизм» колхозой хонишод Г. Р. Нимаева, Б. С. Цыретаров болон бусад нооһо хайшалалгаар онсо шалгараа.

Тиигэбшье бүхы дээрээ энэ һалбарида бии байһан арга боломжонууд үшөөл хүсэд дүүрэнээр хэрэглэгдэжэ шадагдаагүй гэжэ жэлэй дүнгүүд гэрэлнэ. Жэшээнь, һүүлэй жэлнүүдтэ зарим ажахынуудай эхэ хонидойнгоо тоое үсөөлһэн дээрэһээнь район соо урда жэлэйхитэй сасуулхада, нёдондэ 2400 хурьган үсөөн абтаа. Илангаяа XX партсъездын нэрэмжэтэ колхоз эхэ хонидоо олоор хороожо, эсэстээ хурьга үсөөн абаһан байна.

Тэрэшэлэн нарай хурьгадай гарзалха, эхэ хонидой дутуу түрэхэ, үхэһэн хурьга гаргаха баримтануud үшөөл усадхагдаагүй. Эдэ мэтэһээ боложо, район соо аяар 60 шахуу бригадада нёдондо зуун эхэ хонин бүриһөө ороидоол 50—70 хурьган түлжүүлэгдээ. Илангаяа XX партсъездын, Доржи Банзаровай нэрэмжэтэ, «Мир» колхозуудта, «Заречный», Оёорой совхозуудта тиимэ гэрэгдэнги бригаданууд олон байһаар.

Хэрбээ хонишодой бүхы бригадануудай зуун эхэ хонин бүриһөө адагынь 90 хурьгашье абадаг боложо шадаа һаань, район соо бүхыдөө 3000 хурьган нэмэжэ абтаха һэн. Тиигэжэ шадаа һаа, нилээд ехэ мяхан, нооһон нэмэжэ үйлэдбэрилэгдэхэ, худалдагдаха ха юм.

Дүй дүршэл, мэргэжэл шадабари багатай дээрэһээ зарим залуу хонишод түл абалгаар һайн үрэ дүнгүүдые туйлажа биранагүй. Тиимэһээ хонишодые һургаха, суута солото хонишодой баян дүй дүршэлые үрэгшөөр дэлгэрүүлхэ гээшэ мүнөө тон шухала болоод байна. Урдань районой түрүү хонишод Социалис Ажалай Геройнууд Г-С. Г. Цыремпилова, Г. Л. Рабдаев, мүн үнинэй бэрхэ хонишод С. Ч. Бальжиев, Б-Н. Г. Гомбожапов болон бусад залуу хонишодые шефтээ абажа һургадаг, дүй дүршэлөө дамжуулдаг, али болохоор туһалдаг байһан юм. Районой хүдөө ажахын управлениин дэргэдэ залуу хонишодой һуралсал ходо эмхидхэгдэдэг байгаа. Энээнэйнь саша үрэ яһала ехэ бэлэй.

Тиимэ һуралсал курсануудые, шефскэ туһаламжые һэргээхэ, хонишоной мэргэжэлые хүндэтэй болгохо ёһотойбди. Тэрээнгүйгөөр хонин ажалаа хүгжэлтын шэнэ шатада гаргахамнай бэрхэтэй. Юуб гэхэдэ, энэ һалбариин гол үрэ дүнгүүд нэн түрүүн хонишодой ажалһаа, тэдэнэй мэргэжэл шадабариһаа сэхэ дулдыдадаг ха юм.

Гадна хонишодой, ажалай, ажаһуудалай эрхэ байдалые һайн болгохо гээшэ баһал шиидхэхы удха шанартай. Һүүлэй жэлнүүдтэ эхэ хонидые харууһалдаг бригадануудай үбэлжөөн, зуһалангуудта һайн дунда юумэн олон. Илангаяа һүүлэй үедэ район соо хонишодые худалдаа наймаанай, соёлой болон медицинын талаар хангалга муудаа гэжэ хунүүд гомдол баридаг болонхой. Энэ асуудалда онсо анхарал хандуулха болонобди.

Үшөө нэгэ шухала юумэн гэхэдэ, һүүлэй үедэ олохон ажахынуудта һүрэг соонь эхэ хонидой тоо үсөөн боложо байнхай. Эхэ хонидой үсөөн байхада хурьгад үсөөн абтаха, мяха, нооһон бага худалдагдаха, ашаг олзошье өөдтэй орохогүй байна ха юм. 1990 ондо районой ажахынуудай һүрэг соо эхэ хонидой тоое 50 процентдэ хүргэхэ зорилгын табигдаһан байбашье һаань, мүнөө колхоз, совхозуудта тэрэнь 34 процентһээ дээшэ гаранагүй. Үсхэбэридэ табигдаха эмэ түлгэ, зуһагуудай тоошье үсөөн. Харин эрьенүүдынь олон. Энэнь хонин ажалай ашаг олзо дээшэлүүлхэ хэрэгые гэдэргэ татана. Ойрын жэлнүүдтэ район соо эхэ хонид, зуһагуудай тоое 130 мянганда хүргэхэ зорилгын табигдажа байхадань ажахынууд жэл бүри эхэ хонидоо үсөөлжэл байһаар. Иимэ ябадалда эсэс табиха саг ерээ.

Хонидой нооһо ехэ болгохо, шанарыень һайжаруулха зорилготойгоор һүүлэй жэлнүүдтэ ажахынууд хойто-кавказай, ставрополиин, алтайн нарин нооһотой үүлтэрэй хусануудай үреөр эхэ хонидоо үрэжүүлдэг болонхой. Үнгэрһэн гурбан жэлдэ 107,5 мянган эхэ хонид тиимэ үреөр үрэжүүлэгдэжэ, хонидой нооһон ута, бүдүүн болоо, нарин утаһанай гараса дээшэлээ. Мүн хонидоо томо мяхалиг, нооһо ехэтэй бөлгохо зорилготойгоор «Коммунизм» колхоз, «Октябрьский» совхоз омско үүлтэрэй хусануудай гэхэ шухалань мэдээжэ ааб даа. Теэд жэл бүхэндэ энэ аргын технологи хазагайруулагдана. Үнгэрхэдөө ажахынууд искусственна үрэжүүлгын һайн пунктнуудыешье түхеэрхэеэ болишонхой. Мүн илангаяа энэ жэлдэ хура борсоһоо боложо, үбһэ тэжээл бэлэдхэлгэ унжагайруулагдаад, мүнөө тэрэнь хонидые үрэжүүлгэтэй хабсараад байна. Ахалагша хонишод гол түлэб тэжээл бэлэдхэлгэдээ һамаараад, искусственна үрэжүүлгые ехэ анхарнагүй. Энэмнай тон буруу. Эхэ хонидто саг соонь хүсэ шадал һайса абхуулха, искусственна үрэжүүлгын пунктнуудые һайнаар бэлдэхэ, гээшэ мүнөөдэрэй эгээл шухала зорилгонуудай нэгэн ха юм.

Һүүлэй жэлнүүдтэ зарим ажахыда зоотехник-селекционернүүдэй тушаал хороогдоод, хонидой үүлтэр һайжаруулха, нооһо һайнтай тобир сула, түл барисатай хонидые илгажа үсхэбэрилхэ худэлмэри зүндөө табигдашоо. Зоотехник-селекционернүүдгүйгөөр хонин ажалай ашаг үрые дээшэлүүлхын ергагүй бшуу. Эгээл энээндэ ехэ анхарал хандуулдаг дээрэһээ «Коммунизм» колхоз, Борьёогой совхоз, Доржи Банзаровай нэрэмжэтэ колхоз энэ һалбариингаа үрэ дүнгүүдые жэл бүри дээшэлүүлнэ.

Мяха, нооһо худалдалгые ехэ болгожо шадаал һаамнай, хонин ажалай ашаг үрэ түргэн дээшэлхэнь мэдээжэ. Теэд ажахынууд шэгнүүр багатай, туранхай хонидые мяханда тушаажа, ехэхэн ашаг олзоёо алдана. Үнгэрһэн жэлдэ район соо түс бүридөө дунда зэргээр 33 килограмм шэгнүүртэй 81,8 мянган хонин мяханда тушаагдаа һэн. Тэдэнэй ороидоол 12 процентнь тарган, 32 процентнь дундаа... Хар... Бооцын, Оёорой... нидоо шахан... луулжа, эрье... 50 килограмм... шаана.

Олохон ажа... даа мяхарда... нээ шахангүй... илгангүйгөөр... худхаад түшаа...

Манай райо... хозууд хонидо... далгаһаа жэл... он түхэригэй сэ... даг. Энэмнай... зо үгэсэтэй пр... Тиигэбшье хо... хүсэд таргалуу... һайн болгожо... тэрээн дээрэнь... гаар хайшалг... классировко... ажахынууд ехэ... алдана. Саашаа... шад, классиров... гэжэл шадабари... хэ, ёһотойл... нооһо хайшалһа... мэшуулха хэрэг...

Хонидые һ... хэ, ашаг шэмэ... хэ хэрэгтэ зоо... бан ехэ үүрэг... шэ, Халдобари... һөө, харууһа, т... хонид, хурьга... ушар баһал ех... гэрһэн жэлэй... ша оной июль... он соо 57,7 м... хурьгад гарзал...

Иимэ ехэ г... хажа шадаа... ехэ мяхан, нооһ... таха байгаа г... хонин ажалай... дээшэлүүлхэ т... мэмнай үшөөл...

Зэдын райо... рүүлэгшын хүд... лаар орлогшо.

Коммунист ба тэрэнэй ажал хэрэ...

«МИНИЙ ҺАНААНДА ТААРАНАГҮЙ»

— Зарим ушарта Коммунис партиие болон тэрэнэй гэшүүдые хүнүүдэй үлүүсэ ехээр муушалхадань минии һанаанда таарадаггүй. Парти горитойхон алдуу эндүүнүүдэйнгээ хажуугаар, мүн олониитэдэ туһатайшье хэрэг хэһэн ха юм. Эдэ бүгэдые өөрынгөөшье ажабайдалай жэшээ дээрэһээ элирхэйлхэ аргатайб, гэһэн үгэнүүдээр Хара-Шэбэр нютагай ажалай ветеран Цыденжаб Болотович Намдаков бидэнтэй хөөрөөгөө эхилээ бэлэй.

Үнэхөөрөөшье, тэрэ иигэжэ хэлэхэ эрхэтэй хүн. Бүри эдир залууһаа нютагайнгаа олониитын хэрэгтэ эдэбхитэйгээр хабаадалсажа эхилһэн юм. Догойдо ахалагша пионервожатын тушаалда ажалайнгаа намтар эхилээд, удаадань Хара-Шэбэртээ комсомолой эхин эмхиин секретаряар, Улаан палаткые даагшаар ажаллаа. Һүүлээрнь тэрэ комсомолой Могойтын райкомой секретариин тушаалда дэбжүүлэгдээ һэн. Шэлдэн хурьһэтэ тунга газар элдүүрилгын үедэ энэ тушаалда ажаллахадаа, нүхэр Намдаков залуушуулые олондо туһатай хэрэгтэ элсүүлхэ талаар бага бэшэ оролдолго гаргаһан габьяатай. Удангүй районой хүтэлбэрилэгшэд залуу коммунистын эдэбхитэй ажалые анхаржа, округ соо эгээл томо ажахынуудай нэгэн болохо Кировэй нэрэмжэтэ колхозой партийна эхин эмхиин секретариин тушаалда зууршалаа һэн. Нютагай коммунистнууд энэ үүсхэл дэмжэжэ, залуу хүбүүе өөһэдынгөө бүлэдэ хүтэлбэрилэгшөөр һунгаа бэлэй.

Тэрэ гэһээр Цыденжаб Болотович Намдаков хамта дээрээ 22 жэлэй туршада нютагайнгаа эхин эмхиие ударидаа юм. Энэ сагай хугасаа соо партийна хүтэлбэрилэгшын ажабайдалда элдэб сагууд ушараал һэн бээ. Сэдьхэл зүрхыень гомдохооһон алдуу эндүүнүүдшье тэрээниие алгадаагүй. Залуу наһанай зали ошондо дашуураад, замайнгаа үргэлжэлдэ будэрхэшье сагууд тохёолдоо. Бардам гаша гаргаһан үндэр зиндаата ноёд һайдай үгөөр доро хараха зоноо зандарха, зонхилхошье нүгэлдэ хүртөө.

Зүгөөр, олонхи ушартал, Цыденжаб Намдаков нютаг нугынгаа, айл аймаг зонойнгоо нэрэ хүндые дээрэ үргэхын, ажалшадай байра байдал һайжаруулхын. сэдьхэл бодолынь арюун сэбэр болгохын түлөө хүсэ шадалаа гамнаагүй байха. Хара-Шэбэрэй Кировэй нэрэмжэтэ колхозой область дотороо олон жэлэй туршада түрүү эзэргэдэ ябажа, КПСС-эй ЦК-гай, СССР-эй Ворховно Советэй Президиумэй, СССР-эй Министрнүүдэй Советэй дамжуулгын Улаан тугаар, Арадуудай Хани барисаанай орденоор шагнагдахадаа Цыденжаб Болотов бүхы зүрхэ сэдьхэлһээ урмашаһан байна. Ушар юуб гэхэдэ, түрэл ажахынгаа энэ шагнал абаха хэрэгтэ өөрөөшье хубитаяа оруулалс... ...Хорин хөөр... раад үзээ. Ни... хон саг ха юм... соо нэгэл газ... эхин эмхиие у... шэмнай нилээд... хэрэг ха юм. Ю... округ соо эдэ... туршада партий... хиие ударидаһа... юм гү? Сэхэнь... һананагүйб.

Зүгөөр, ман... герой энэ туша... ондоо хөөр л... лөө. Тобан жэлэй... гаан Уулын «П... колхозой түрүүл... лаг. Һүүлээрнь... 1988 он болотор... тээ соёлой-спор... лексын директ... дүүргээ юм. Х... эдэбхитэй хабаа... гаа түлөө Цыде... вич «Хүндэлэлэй... деноор, «Ажалай... гай түлөө» гэ... шагнагдаһан байн...

Энэ зун тэрэ... гээ партийна эм... циин секретарь... хүндэтэ амаралт... Теэд ажалай... байха хүсэлгүй... түүхын музейн... томилогдожо, ш... шунан оробо.

— Намайе хүн... чик» гээд нэрэ... Энээндэньшье арх... гөөр, партийн эр... дэ ябаһандаа, п... да 22 жэлэй тур... һаудаа тиимэшь... тэйб гэжэ өөрь... гүйб. Партийнаш... хай һайнаар хэ... бии,— гэһэн үгэ... денжаб Болотов... хахасаа һэч...

Б. ГАР...

Хүдөөгэй барилга хүгжөөхэ тухай

УРИХАН ГОЁОР, УРЯАЛГЫ ЗОХИДООР...

Үргэлжэдөө хүтэрэлдэн һубариһан ногоон майла шэлэнүүдэй дундуурхи голоор үгсэжэ, Дунгы нютагһаа урагшаа годирходо, хангай хүбшын хангал угтаздхиха. Үгсүүр, уруудамыешье ой модон соогуур хэмжэн табилдулхада, һайхан үзэгдэл нюдэ һаргаахадал гэхэ юм. Ойн соорхойнууд алтан намарай үнгэдэ бага сага дэйрагданхай, холоһоо харахада, шарлһан набшаһатай бүлэг модод наруули наранай элшэ туяае шэнгээһэн мэтэ.

Уданшьегүй налуу үргэн талмайе эзэлһэн Алтай-Дунгы харагдаба. Тээ саана Сүхэ гол мүнгэн долгиёо мэлмэрүүлэнхэй. Саада талэарнь — монголжоон тала, сэнхир сиидэм соо тунаһан хада ууганууд...

Эдэ бүгэдые һайхашаан, хаймадан шэртэхэ зуураа гол анхаралаа Алтай-Дунгын барилганууудта тогтоогоо һэмди. Нилээн хабтагай дэлюунзэр нэмжыһэн энэ нютаг жэлһээ жэлдэ болбосон түхэлтэй болоно.

— Энэмнай юрын үгэнүүд бэшэ. Анхан оройдоол 200 гаран үрхэтэ айл ажаһуудаг юм һэн. Һүүлэй жэлнүүдтэ барилга эршэмтэйгээр ябуулагдажа, энэ тоо 274-дэ хүргэгдэбэ. Гэбэшье эхэ, эсэгэтээ нэгэ гэртэ байдаг, үшөө амаярлажа үрдеэгүй залуушуул бии,— гэжэ совхозой парткомсй секретарь Ч. О. Батуев хөөрэнэ.

Бата һайн гэрнүүдтэй, бардам дутамаггүй байдалтай гэжэ Алтай-Дунгы Хяагта соогоо суутай. Зониинь эбтэй, өөрын гуламта гэртэй болохые хүсэһэн хүндөө туһалха, тулгалхые арсадаггүй. Тиимэһээл һаяын жэлнүүдтэ шэнэ гэрнүүдтэ нүүжэ орошолые тоолохо болоо һаа, арбан хурган хүрэхэгүй байна. Хэд бэ, эдэ азатай зон гээ һаа, А. Г. Бундаев, А. Д. Томитов, Б. Г. Санжиев, Н. Г. Очиров, И. Б. Рампилов, В. Г. Гармаев, Н. Д. Батомункуев, В. Э. Ранжуров, бусад олон... Нютагай ойн харуулшан К. О. Будаев хүбүүндээ гэр барилсажа үгөө һэн, мүнөө хоёрдохи хүбүүндээ барихаар зэһэнхэй.

Модо асаруулха, гэр задалжа буулгуулха, пилорама дээрэ модо хюрөөдэхэ — эдэ бүгэдэ туһаламжануудай түлөө совхоз түлөөһэ эридэггүй. Ссуда эриһэн хүндэ үгтэдэг. Шадал, аргаяал элсүүлээ һаа, заатагүй хойнонь гарантахаар.

— Хубиин барилга урагшатай гэжэ ойлгобоб. Совхозой барилгашадай хэрэгүүд мүн лэ дутуугүй ёһотой? — гэһэн асуудалтайгаар прораб А. Д. Томитовта хандахадамнай, иигэжэ хөөрэбэ:

— Нютаг бүридэ барилга юуһээ дулдыдадаг бэ? Миниий һанахада, ажахын хүтэлбэрилэгшэһөө... Совхозоймнай директор энэ хэрэгтэ анхаралаа сум хандуулдаг юм. Барилгашадай 3 бригада хүдэлнэ. Энэ жэлдэ 280 мянган түхэригэй барилга хэхэ ёһотойбди.

Үнэхөөрөөшье, районой бусад һуурин, тосхонуудта орходоо эндэ барилга эршэмтэйгээр ябуулагдана гэжэ ойлгохоор. Тосхоной хойто захада арболидаар бодхоогдоһон дүрбэн ба хоёр байратай гэрнүүд ашаглалгада тушаагдаха юм. Уһаар дулаасуулагдаха. Мүнөө котел, соргонууд хабсарагдажа эхилэнхэй. Үшөө хүйтэрөөдүйдэ эзэдынь нүүжэ орохо байна. Юрэдөөл, эндэхи үйлсөөр ябахада, тээ тэрэ шэнэ гэр, тээ тэндэ гэрэй һуури табигданхай гэжэ прораб гараараа занган заажа харуулна.

Худөө ажахын гол томо объектнүүдые Хяагтын ажахынууд хоорондын нүүдэлоньһожоруулагдамал колоннын хэдэгшье һаань, совхозой барилгын бригаданууд промбазаяа өөнэдөө байгуулжа байнхай. Автозаправочна станциин байра бүрин түхэлдөө хүргэгдөөшье һаа, эндэ 18 мянган түхэригэй хабсаралгын худэлмэринүүд хэгдэхэ юм. Сентябрь һарада түгэсхэгдэхэ. Тиихэдэ гараж болбосон түхэлтэй болгохоор худэлмэри ябуулагдана. «Братск» түхэлэй хоёр котел тодхогдожо байнхай. Зүүн Дүбэ, Хуурай Хүнды, Бильчир Добо, Шэрхэтэ, Сагаан Тохой, Шаазгай гэһэн газарнуудта байрладаг хонишодто бани түхеэрэгдэбэ. «Түргэн дулаасхаар түмэр пезшӭгүүдые тэндээ табяабди. Гадна хонишодой 2 гэр энэ жэл барядаби. 600 толгой хониной байра мүн лэ ноябрь һарада хэрэглэмжэдэ дамжуулагдаха. Сметнэ үнэ сэнгынь 69 мянган түхэригэй юм»,— гэжэ Алексей Дамдинович хөөрөөгөө үргэлжэлүүлнэ.

МТМ-эйн дэргэдэ худэлмэришэдэй столово бии. Гэбэшье даб дээрэ түбһэн хүнэй, адбанай хэрэгээр ерэһэн зоной ороод, эдеэ хоол бариха гэхэдэнь, ниитын столово үгы. Тиимэһээ клубайнгаа хойто захада столово баримжа эхилхэ гэһэн шиидхэбэри абтанхай. Бишыхан гостиница бии. Һайшаалтайл даа.

Худөөгэй барилгашадта хэр анхарал хандуулагданаб?

— Анхан хадаа маниие хүншье гэжэ хэрэгсээдэггүй һэн бээ. Нёдондоһоо эхилжэ, Барилгашанай удэрөөр амаршалдаг, урмашуулга шан тогтоодог болоо. Тиимэшье олон бэшэ — 16 хүн ха юмбибди. Энээнһээ слон хэрэггүй. «Олон тарбаган нооходсо багтахагүй» гэжэ зуб хэлсэдэг ёһотой,— гээд прорабай шоглон үгүүлхэдэнь, энэдэтэйшье, тааруу удхатайшье гэжэ сэгнэхээр байба.

Иимэл эдэбхитэй урашуулай ашаар нютаг нугын шарай һайжарна, ерэһэношоһон зоной нюдэндэ урихан гоёор, уряалгы зохидоор харагдана ёһотой.

Г. ДАШЕЕВА,
макай корр.

Хяагтын район.

Улаан-Удын Калининай нэрэмжэтэ локомотивна депогой приборнуудай цехтэ Антон Ефимович Жуков 16 наһанһаа хүдэлжэ зажалһан намтартай. Тэрэ мүнөө 49 жэл таһалгаяагүй нэгэл газартаа хүдэлһөөр, зандаа. 5-дахи разрядай слесарь, ажалай ветеран Антон Ефимович наһанай амаралтада гарабашье, залуу мэргэжэлтэдтэ һургаал заабари үгэжэ байдаг заншалтай. Тэрэ Ажалай Улаан Тугай орденоор шагнагдаад, РСФСР-эй түмэр харгын габьяата худэлмэришэн гэжэ хүндэтэ нэрэ зэргэтэй юм.

Зураг дээрэ: А. Е. Жуков.

С. Балдуевай фото.

Экономистыи шэнжэлэл

ЭТИГЭЛ НАЙДАЛ ХЭДЫТЭБ?

Дэлгүүрэй экономикын замаар дабшажа ябахадаа, дэлхэйн бүхы хэрэг бүтээхы ажелтанай баримталдаг нэгэ үнэн юумэн тухай һанахаар байна: эгээл найдамтай валюта этигэл найдал мүн болоно. Тэрэнэй байһан сагта ямаршье хэрэг бүтээжэ болохо юм. Манай национальна валютаһаа гадна бизнесменүүдэй нөөсэ арга боломжо гэжэ найдаһан валютын сэнгэй мүн лэ унажа байгаа һаань, яаха болоно гээшэбибди?

Бидэнэртэ бултандамнай нилээн хашартай болоһон «тамхинай хэрэгэй» эсэс энэ асуудал тон хурсаар табижа байна. Ниислэл хотын магазинуудта, алаабхинуудта, ларгүүдта үнинэй хүлеэгдэһэн тамхин яһала бии болобошье, тамхи татаха дуратайшуулые одоо нилээн гайхуулба: хоёрһоо таба дахин хүрэтэр сэнгынь үргаа ха юм. Сэнгынь коммерческэ гэжэ наймаалагшад һэнгэргүйгөөр ойлгуулна.

«Тамхинай дуталгын» түлэг соогоо байхадань, эндэ, тэндэ гараһан буһалгаануудые ямар бэлээр унтараадаг байгаа гээшэб: зобастовко үнгэргэжэ байһан таряашадта, жолоошодто, үйлсэ хааһан юрын зондо машина дүтэлэн ерээд, эдэнэртэ тон хэрэгтэй тамхи нэгэ гарта тэды шэнээниие худалдажа үгөөд, саашаа ябашадаг байгаа хамнай. Тиихэдэнь Ильф болон Петровой ном соохидол адлаар зон гэр гэртээ тарадаг байгаа.

Энээнһээ уламжалан бодоходо, энэ эд бараан баазануудта байгаа бэшэ гү? Тэрэл зуура худалдаанда үгы байгаа. Пачка дээрэнь бэшэгдэһэн сэнгээр худалдаха гэхэдэ үгы байһан аад, коммерческэ сэнгээр худалдахада гансата бии болоод байба бшуу.

Гайхалтайл байна даа. Тамхинай фабрикануудай удаан үргэлжэлһэн «амаралта» болон хари ороной сигарстэнүүдые, манай түрэл махоорхо шэрэһэн эшелонууд тухай хөөрөөнүүд, эдэ бүгэдэдэ балай хабаатай бэшэ гэжэ һанагдана. Предприятинуудһаа наймаанай газар хүрэтэр ошоһон тамхигай машинануудые удэшэхэ ябадал юундэ хэрэгтэй байгааб? Энэ хомор болоһон эд бараа нюужа, схэ мүнгэ олодог байһан наймаашадые тодоруулха зорилготойгоор үнгэргэгдэһэн шалгалтанууд бодото дээрээ

Буряадай АССР-эй Верховно Соведэй хоёрдохи сессиие угтуулан

РЕСПУБЛИКА ЕРЭЭДУЙ ТЭЭШЭЭ ДАБШАНА

Буряадай АССР-эй Верховно Соведэй Президиумэй заседаниин боложо, республикэмэй парламентын хоёрдохи сессиие зубшэгдэхэ асуудалнуудые зөвшөөрөгдөхэ байгаа. Буряадай АССР-эй гүрэнэй хэмжээ байлга тухай» Законые зубшөн хэлсэлгээр хүлээгдэхэ юм. Түс асуудалтай хамаатан хэхыемни намтагдана.

Сессиин эхэлэхэ үедэ депутадууд өөрынгөө саг үргэлжэлэн урда тээ Верховно Соведэй саг үргэлжэн хугацаанда халуун шанга хэлэлцүүлгэ болоно. Арадай депутадууд арсалдаанай эгээл өндөр түвшинтэй продукциин, чүгөөлөгдөөн зубшөөнэ, чүгөөлье хонидо сүрүлгэ, зөрөөлгөө, ургалуулжа, ашаглаанай, тогожо шадаанай, ашаглаанай, ноолуурай эрхэнүүдые хэлэлцэхэ, харин хүнэй эрхэтэй байлга туйлын болоо hаа, хэтэрхэн тула гүнээгыгөөр хэрэгтэй гэжэ тоолоноб. Юундэб гэхэдэ, тэрэнэй зарим статьянууд СССР-эй Конституцида зүрүу байна. СССР-эй Үндэhэн Хуули хуушараа, хурдан түргэнөөр хубилжа байнаа манай үе сагай эрилтэнүүдтэ яашье харюусанагүй гэжэ буруушаахадаашье болохол. Үнэхөөрөөшье, энэмнай тиимэ, гэбэшье РСФСР-эй гүрэнэй бүрин эрхэтэ байлга тухай Декларацинн зарим статьянууд Союзна договорые баталан абалгада бэрхэшээл түбэгүүдые ушаруулхадаа магадгүй.

Яаба хээбэшье, РСФСР-эй гүрэнэй бүрин эрхэтэ байлга тухай Декларацы Россин Арадай депутадуудай съезд дээрэ олонхиин дуугаар абтаа. Түрүүшээр энэ асуудал съездын үзэмжэдэ табигдахаар түсэбэлэгдөөгүй hэн. Зүгөөр бүлэг арадай депутадууд тэрэниие табижа, съездэ хабаадагшадай олонхинь энэ дурадхалые hайшааба. Россин гүрэн түрые бэхижүүлэх хүсэлэнтэй байнаа РСФСР-эй арадай депутадуудай олонхид иигэжэ мэдүүлбэ. Хүн бүхэндэ ажана байдал олгохо, эрхэ сүлөөтэйгөөр хүгжэхэ, түрэлхи хэлээ хэрэглэхэ, арад бүхэндэ өөhэдөө өөhэдыгөө тодорхойлхо эрхэ хангаха гэhэн үндэр ехэ зорилгонуудые парламентариар урдаа табиhан байна.

РСФСР-эй гүрэнэй бүрин эрхэтэ байлгые баталан абахаар саг хүрэжэ ерээ. Республикын бүрэн дааhан байдал, экономическа онол арганууд, Россин Федерацин эрхэ болон уялга, хүдөө нютагай байдал, оюун ухаан бодолой хүгжэлтэдэ, шажан мүргэлдэ хайша хэрэгсэгэр хандалга гэхэ мэтэ орёо хурса асуудалнуудые түрүүлэн бүгэдэ арадай дунда зубшэн хэлсээд, тэрэнэй дүнгүүдээр, гол хараа бодол зохёохо ehотой байгаа. Һүүлээрнь тэрэниие Арадай депутадуудай съезд дээрэ табиха хэрэгтэй. Олониитэдэ мэдээсэлнүүдые тараадаг хэрэгсэлнүүд, социологическа албанууд ехэ туhа хүргэнэ. Гэбэшье эндэ мүртэй юумэн хэгдээгүй байhаар. Эгээл тиимэhээ энэ документ шүүмжэлэгдэнэ.

Бидэ хайшан гэжэ эдэ бүхы алдуунуудые зайсуулха гээшэбибди? Тубхын түрүүлэн тэдэниие дабтаха ёhогүйбди. Энэ талаар шэглүүлэгдэhэн тодорхой алхамуудые хэжэ байнабди. Буряадай АССР-эй бүрин эрхэтэ байлга тухай Декларациин хэдэн проектнүүдые зубшэн хэлсэхээр хэрэглэнэбди. И. Т. Павловай хүтэлбэрилдэг Түсэблэлгын, бюджетно-финансын ажал ябуулгын болон экономическа реформын асуудалнуудай талаар Верховно Соведэй саг үргэлжын комиссиин, арадай бүлэг депутадуудай бэлдэhэн түрүүшын проект республиканска газетэнүүдтэ толилогдоо hэн. Түс проект тушаа дурадхалнууд эльгээгдэнэ. Үшөө хэдэн проект бии. Мүнөө тэдэниие шэнжэлжэ байнабди. Ниитын hанал бодолые hайнаар шэнжэлжэ үзэхын тула Верховно Соведэй, «Буряад үнэн» болон «Правда Бурятии» газетэнүүдэй «түхэреэн столой» заседани hаяхан үнгэрөөбди. СССР-эй, РСФСР-эй болон Буряадай АССР-эй арадай депутадууд, эрдэмтэд, олониитын түлөөгэшэд тэрэнэй хүдэлмэридэ хабаадаа. Яhала дэлгэрэнгы хөөрэлдөөн болоо. Энэ асуудалаер элдэб янзын, олон ондоо hанамжанууд хэлэгдээ. Олон тоото харюунууд абтаха байха гэжэ хүлеэнэбди. Олониитэдэ үргэнөөр мэдээсэдэг байбал, элдэб янзын hанамжануудай хэлэгдэбэл, мүнөө үе сагай эрилтэнүүдтэ харюусама, хүн зоной сэдьхэл бодолые ханаама документ — хүсэд дүүрэн эрхэтэй байха тухай Декларациин проектые бэлдэжэ шадахабди гэжэ hананаб. Манай арад түмэнэй ёно заншалнуудта эрилтэ хүсэлэнгүүдтэ таарама доторой байгуулалтын, гадаадын харилсаанай түхэл маягуудые шэлэжэ олоод, республикын зоной оюун бодолой, hанаа сэдьхэлэй аша тусые хангахын тула Буряад ороной бодото эрхэнүүдтэй, арга боломжонуудтай болохыень хүнүүд хүсэнэ. Эрхэтэдэй эрилтэ хэрэглэмжэнүүдые гүйсэд дүүрэнээр хангаха, арад зоной hуудал байдалые улам hайжаруулха асуудалнуудые шиидхэхэ талаар республикын Верховно Соведэй хуули гаргахынь, эмхидхэлэй ажал ябуулхынь тула хүсэд дүүрэн эрхэ Буряад орондо хэрэгтэй. Имагтал эдэ асуудалнуудаар урдандаа республикамнай мүртэй эрхэгүй байгаа. Экономическа, социальна зорилгонуудые шиидхэлгэдэ нютагай засагай эргааануд дүүрэн эрхэгүй, засаггүй байhан юм.

Гэхэтэй хамта Буряад ороной эрхэнүүдые үргэдхэhэн бүрин эрхэтэ байлга тухай Декларацы Россин Федерацитай, ССР Союзтай холбоо барисааемнай hуларуулха ёhогүй. Саашадаа тэдэнэр бултадаа улам гүнээгыгөөр, урдынхиhаа ондоо — автономиин, Россин, ороной аша туhые гүйсэд хараада абаhан Федеративна Союзай договорнуудай үндэhэ hүури дээрэ хүгжөөгдэхэ эргэтэй.

Верховно Соведтэ ороод байhан Буряадай АССР-эй гүрэнэй бүрин эрхэтэ байлга тухай Декларациин проектнүүд эдэ эрилтэнүүдтэ ямараар харюусана гээшэб? Мүнөө дээрээ эдэ проектнүүд үшөө «түүхэйшэг» байна гэжэ тобшохоноор хэлэжэ болоно. Тэдэнэй туд бүхэниинь дутуу дундануудтай. Газетэнүүдтэ толилогдоhон проектнүүд мүн лэ дутогдолнуудтай. Жишээнь, иимэ статья hанаандамни тааранагүй. «РСФСР-эй Верховно Соведэй, тэрэшэлэн СССР-эй Верховно Соведэй абаhан шиидхэбринүүд, мүн ССР Союзай болон РСФСР-эй Президентын актнууд Буряадай АССР-эй Верховно Соведэй тэдэниие баталамсаар лэ Буряадай АССР-эй газар дээрэ хүсэндөө сорохо юм»—гэжэ нэгэн соонь хэлэгдэнэ. Тодо бэшэ юумэнhээ эхилзе: мүнөө Россин Федерацин газар дээрэ Президентын засаг тогтоогдоогүй байhаар. Иимэ засаг тогтоогдохо юм гэhэн хөөрэлдөөнүүд гарана. Саашань. Энэ статья зарим эрхэнүүдые РСФСР-эй болон СССР-эй мэдэлдэ hайн дурааараа дамжуулан үгэхэ тухай хэлэгдэhэн нэгдэхи статьяда зүрүу байна. Юун болоно гээшэб? Оборонын, гүрэнэй ашуулгүйе сахилгын, зарим экономическа эрхэнүүдые дамжуулан үгэhэн аад, бидэ РСФСР-эй болон СССР-эй гүрэнэй дээдын байгууламжануудай шиидхэбринүүдые шалгаха болоно гүбди?

Союзна болон федеративна договорнуудай ямар байха тухай эндэ хэлэхэмни. Энээн тушаа үгэ буляалдаата хөөрэлдөөнүүд үргэнөөр дэлгэрэнэ, ондо ондоо hанамжанууд хэлэгдэнэ. Дэлгүүрэй хэрилсаануудта оролго Союзна договорые заабол баталан абаха шухала гэжэ тоолоно. Ниитэ нэгэ экономическа байгуулалта зохёохо тухай хэлэгдэнэ.

Союзна республикануудай экономико тэрээнгүйгөөр амяараа хүгжэбэл, мүнөө үеын үндэр дээдэ хэмжээндэ хүрэжэ шадахагүйл. Эндэ hиитэ-союзна дэлгүүрэй аша туhа хоорондоо нягта холбоотой. Эгээл тиимэhээ заншаhан экономическа холбоо барисаае бэхижүүлхэ шухала.

Союзна договорые дары түрөөр баталха гээшэ аюулгүй байдалай аша туhатай, бусад шухала хэрэгүүдтэй нягта холбоотой байна. Тэрэнэй бүридэлдэ ородог республикануудта ССР Союзай этигэхэ, ССР Союзда эдэ республикануд найдаха ёhотой гэжэ тоолоноб. Хэрбээ али бүхы талын союзна договорсор тодорхойлогдоhон эрхэнүүдэй үндэhөөр ажалаа ябуулаа hаань, иимэ этигэл найдал тогтоогдохо аргатай. Ниитын аша туhада ССР Союз эрхэтэдэй эрхэнүүдые, сүлөөнүүдые лаб хангаха уласхоорондын хэлсээнүүдтэй, бүгэдэ ниитын сахидаг бусад ёhо гуримуудтай зохилдуулан, тэдэнэй хэмжээе Союзна договор дээшэлүүлхэ юм.

Урьhаламжын-мүнгэнэй харилсаанай үндэhэ hуурие тодорхойлолго, түсэблэлгэ, али алинда ашатай туhатай ниитэ союзна программануудые бэлдүүлхэ, транспорт болон хэлхээ холбоо, оборонно промышленностие хүтэлбэрилгэ Союзай мэдэлдэ байха ёhотой. Минии hанахада, оршон тойронхи байгаалие сахилгын хойноhоо хинаалта тогтоохо эрэгтэйбди.

Арсалдаата асуудалнуудые яалтай гэшэб? СССР-эй Президент болон союзна республикануудай хүтэлбэрилэгшэдэй бүридэлдэнь ородог Федерациин Совет эдэ бүхы асуудалнуудые шиидхэхэ ёhотой.

Мүнөө манайда Союзна договор баталагдан абтаадуй байhаар. Тиихэдэнь РСФСР-эй болон СССР-эй хоорондо арсалдаа зуришэлдөөнүүд гарана. Р. Хасбулатовай гараа табиhан «РСФСР-эй бүрин эрхэтэ байлгын экономическа үндэhэ hуурие хамгаалха тухай» Россин Верховно Соведэй Президиумэй hүүлшын тогтоолые энэ талаар хэлэхэ байнаб. Алмаз, алта, платина гэхэ мэтые худагдаха талаар гадаадын экономическа болон союзна-республиканска хэдэ хэдэч хэлсээнүүд үнэнтэ бэшэ гэжэ эндэ тоологдоно. Энэ ушар Союзна договор баталан абаха талаар яаха аргагүйгөөр гэгдэжэ ябаhыемнай гэрэлэн харуулна.

Федеративна договор зохёожо, баталан абаха шухала. Тиигээгүй hаа, РСФСР-эй Верховно Совет иимэрхүү байдалда ороходоо магадгүй. Тиигэжэ нютагуудта тэрэнэй хуулиин актнуудые тоохогүйдөөшье болохо байна. Олондо мэдээсэжэ байлгын оршон байдалда тэрэ зохеогдохо ёhотой. Тиигэбэл дутуу дундануудые гаргахагүйлди. РСФСР ямар эрхэнүүдые автономиинуудта олгохоб? Экономическа үргэн ехэ нютагуудай, тусхайлбал, Зүүн Сибириин, Алас-Дурна зүгэй байдалда сэхэ хабаатай асари ехэ комплексные бариха, арадай ажахын зарим hалбаринуудые хемжүүлхэ, тусхай шэглэлтэй болгохо, ниитын гурим, журам сахиха, Байгал нуурай оршон тойрохие хамгаалха асуудалнууд эндэ хараадаа сбтаха юм.

Буряадай АССР-эй гүрэнэй бүрин эрхэтэ байлга тухай Декларациие баталан абаха асуудалнуудые зубшэн хэлсэлгэдэ эдэбхитэйгээр хабаадахыень уншагшадые уриалнаб.

С. БУЛДАЕВ,
Буряадай АССР-эй Верховно Соведэй Түрүүлэгшэ.

(Автор энэ материалайнгаа гонорарые В. И. Ленинэй нэрэмжэтэ хүүгэдэй жасын республиканска отделениде оруулна).

(Үргэлжэлэл. Эхиниинь сентябриин 15—18-най номернуудта).

Гадаада Монголдо дүрбэн хаэнта аймагууд (Засагта-хаан, Түшээтэ-хаан, Цэцэн-хаан, Сайн-нойон-хаан) бии hэн. Гадаадэ Монголой (Халхын) тала дайда Дотоодо Монголой хилэ хүрэтэр нэмжыжэ байдаг. Адаhа мэл тэндэ тон олон.

Граф Головкиной Хүрэзэнhээ бусаhан шалтагаанние тобшохоноор хэлэбэл иимэ. Элшэн сайдые дахажа хэдэн зуун хүнүүд ябалсаа, тэдэ ехэ эд зөөри абажа ябаа. Хүрээндэ Головкин хабарай хатуу сагта ерэhэн байгаа. Мори тэмээн, үхэр сар, улаагай, хүнэhэнэй мал аргагүй туранхай hэн. Головкиндо олон мори унаа, эдихэ хоол, хүнэhэн хэрэгтэй байгаа. Мянган толгой бодо мал Халхын дүрбэн аймагhаа татажа үгэгты гэжэ элшэн сайд шаардалга гаргаба. Халхын нойод сайдай зүгhөө Юндэн-Доржо Головкиндэ хандажа, мал тон туранхай дээрэhээ мянган толгой мал татажа шадахагүйбди, намар болотор энээниие зогсоое гэжэ гуйба. Харин Головкин зубшөөрбэгүй. Тэдэнэр муудалдаhан, хэрэлдэhэн байна. Амбанай хүндэгүй үгэнүүдые хэлэhэнhээ граф Хүрэзэнhээ эрьежэ бусаа юм гэжэ хэлсэдэг. Яабашье Юндэн-Доржо 1000 толгой бодо малые хабартаа суглуулhан байна. Тезд Головкин hөөргөө Хүрэзэндэ бусаагүй. Сэлэнгын Гуружаб засаг Юндэн-Доржо вантай эбээ таhараад, ород элшэн сайдые тэрэ hөөргэнь зореон бусаагаа, дүрбэн аймагhаа суглуулhан малые өөрөө эдээ гэжэ Бээжиндэ дуулгаба. Бээжинhээ богдо-хаанай түлөөлэгшэ, Хара-Мүрэнэй амбань Хүрэзэндэ ерэжэ мушхэбэри хэбэ. Тэрэ мушхэбэрээр Юндэн-Доржо буруу боложо, түшаалhаа зайлуулагдаха, зэмэндэ орохо болобо. Харин Бээжинэй түлөөлэгшэ Юндэн-ванhаа маша ехэ хээли үгэсэ абаад, арга ологожо, богдо-хаанай ехэ баяртай үеые тушаалдуулжа айладхал хэбэ. Хаан хүхюу баяртай байhан тула ялые хэлтэрүүлжэ Юндэн-Доржые нэгэ бага хашаад, нэрэ зэргыень нэгэ шатаар доошолуулаад, тушаалдань орхиhон юм.

Юндэн-ван хадаа Гуружабай, тэрэнэй нүхэрэйнь—Жэвзэн-Дамба-хутуктын дүүгэй гэмтэ ябадалые бэдэржэ олоод, богдо-хаанда дамжуулан айладхаба. Гуружэб засаглые, хутуктын дүүе Бээжин абаашажа мүрдэлгэ мушхэбэридэ оруулhан юм. Энэ хэрэг граф Головкиной бусаhан хойно, Хяагтада ван губернатор хоерой үүлзалгын урда тээ болоhон байгаа. Энээн тухай Гуружабай түрэлэй хүн, сэрэгэй тойн Данжин-Доржо Хяагтын хитад лама Чибихиндэ хөөрэhэн гээшэ.

1807 он хүрэтэр Сэлэнгын буряад отог бүри 1—2 тайшаа, 4—5 шүүлэнгэ, 10-hаа 20 хүрэтэр зайсан, тэдэнhээ гадна зарагаша, засуул, туугша байhан юм. Тэдэнэр Сэлэнгын участогой комиссарта-ород түшэмэлдэ мэдэгдэдэг, тэрэнь Дээдэ-Удын земскэ газар нютагай сүүдэ мэдэгдэдэг hэн. Буряад инсверческэ (хари шажантанай) заседатель аймаг бүхэнhөө 3—3 жэлээр hунгагдадаг бэлэй. Нютагай нойод сайдай зуушалгаар буряадуудые хамтаран захирха конторо Сэлэнгэ Химнэ хоёр голой бэлшэртэ, Буурал Тохой hууринда байгуулагдаба. Буряад отогой ахамад тайшаагай дэргэдэ хоер туhалагша тайшаа, хэдэн депутадууд бии болобо. Сибирь орондо засаг бариха, захирха хэрэг бирагүй байгаа.

Энээниие император Александр Павлович мэдээд, 1819 ондо Сибириин генерал-губернатораар действительна тайна советник, граф Сперанскиие баталба. Сибириин бүхы зоной ажал, ажабайдал, ажалябуулга бүхы талаhаань шалгажа үзэхэ тэрэ зарилготой бэлэй. Тэдэнэй байра байдалтай, ажа үйлэдбэритэй, эрхэ сүлөөтэй танилсаад, саашадаа Сибирь хайшан гэжэ хүгжэхэ, ургаха юм гэжэ тобшолол хэхэ зорилготой байгаа. Сперанский Сибирьтэ хоер жэл шахуу болобо. 1821 оной эхеэр ниислэл хото бусаhан юм. Үзэhэн хараhанаа, дуулаhанаа, бодоhон hанаhанаа отчет соогоо дэлгэрэнгыгээр бэшээд, Сибириин Комитедтэ тушааба. Тэндэ дурдагдаhан баримтануудые, дурадхалнуудые томо тушсалта нойод наринаар, нягталан үзэбэ. 1822 оной июниин 22-то императорай тогтоол шиидхэбри гараба. Тэрэнэй ehоор, Сибирь губерни, область, округууд боложо хубаагдаба. Сибириин элдэб яhатанда зорюулhан шэнэ хуули (уложени) баталагдаба. Конторо үгы хэгдэжэ, орондонь степной дүүмэ (худөөгэй захирха яаман) байгуулагдаба. Тэрэ хуулиин ehоор, тайшаа депутат нэрэтэй болобо, заседатель хадаа шүүлэнгэ-гулбаа, зайсан хадаа староста гэжэ нэрлэгдэдэг болобо. Гулбаа нойон hунгалтаар баталагдаха эрхэтэй болобо. Старостада туhалагшад үгтэбэ. Буряад-монголшуудые, хамниганые, бухар зониие, татаарнуудые, Сибириин бэшэшье арадуудые гурбан булэг болгон хубааба: оседло (hуурижаhан зон), кочевой нүүдэлшэд), бродяча (зайжа ябагшад).

Сагаан сэсэг (оспа) үбшэнhөө ергалан абархын тула Сибириин зониие таридаг болобо. 1790-ээд ондо энэ үбшэнhөө абарха тарилгын эхэ (сыворотка) олдоhон байха юм. Оспа үбшэнhээ абарха тарилга бүхы Ород гүрэн дотор ябуулагдаба. Иимэ тарилга буряадуудай дунда хэхэ гэhэн дээдэ засагай тогтоол 1808 ондо тунхаглагдаба. Тарилга хэхэ мэргэжэлтэдые Эрхүү хотын эмшын hургуулида бэлэдхэгдэдэг болобо. Энэ hургуулида Сэлэнгын найман ororhoo: Галута-нуурай хиидhээ Тунгалаг Бэлигтэ-лама, подгородно хурлаад яhанай гэлэн Шадаб Данзанэ, сартуул шэрээтэ поржи Бохоин, буряад зургаан эсэгын шэрээтэ поржи Орбу Баярын, сонгол Брайбун дасанай мэдэлшэ Сультим Даржаин нүхэдөөрөө эльгээгдэhэн бэлэй. hургуули дүүргээд нютагаа бусажа тарилга хэдэг болобо. Хожомынь тэдэнэр аттестаци гараад, богдо эзэнэй өөршэлэл абаад жаргалтай hууhан юм. Тэрэ hургуули тайаралгүй ажаллаhан зандаа.

Хориин ахамад тайшаа надворно советник Галсан Марадайн бө нүгшэhэн тайшаа Ринчинэйн hамган Чойжид Хотокин гэгшэд Ринчинэйн буянай дурасхал үйлэдхэмнэй гэжэ Эрхүүгэй губернатор Трескиндэ хандажа, тэрэнэй зүбшөөл абаба. Тиигээд бандида-хамбые, Сэлэнгын дасануудай томо ламанарые Түгнын адагта 1811 оной намар урижа асарба. Эндэ олохон гэр байра бэлэдхэгдэбэ. Ехэхэн мүргэл хурал болобо. Бандида-хамба Гаваан Еши-Жамсын, шэрээтэ ламанар хуралда хабаадаба. Сэлэнгэ голой урда, хойто бэеынхид хамбые буляалдажа байгаад уриhан, хори зонууд хуралай эсэстэ хэрэлдээтэй, арсалдаатай тараhан гэжэ хэлсэдэг үбгэдэй үгэ бии.

Богдо ээнэй дурадхалаар Эрхүү мужада hуудаг буряадууд таряан ажалтай болобо. 1810 ондо гараhан тогтоолой ehоор, эрэ хүн бүхэндэ 30 десятина газар үгтэбэ.

Француз нойон Бонапарт олон улас оронуудые дайлажа абаад, ехэ эрхэтэй болоод, изагуур хаанай шэрэзе буляажа ээлэзэд, өөртөө император Наполеон гэжэ соо үгэбэ. Европа, Африкын олохон ээнэ хаадууд тэрэнэй мэдэлдэ оробо. Росси, Хитад, Аэи тубиин оронуудые ээлэлэн абаха эрмэлзэл гаргаба. Өөрын эрхэдэ оруулhан ехэ бага хореод хаадай 580 гаран мянган сэрэг, 10 гаран мянган үхэр буу суглуулаад, 1812 оной июнь hарада Наполеон Россида добтолон оробо. Тэрэ үедэ хилэдэ дутэ байhан ород сэрэгшэд дайсаниие угтажа дайлалдабашье, хүсэгүйдэжэ сухариха баатай болобо. Францийн сэрэг Москва хотодо орожо ерэбэ. Харин тэрэниие эндэ хэншье угтаагүй. Эдихэ юумээ, үмдэхэ хубсаhаяа абаад, хотынхид хотоhоо гаражa ошоhон байгаа. Дайсанай ерэхын урда шухала, хэрэгтэй зөөри баялиг хотоhоо гаргагдаhан, нюугдаhан байгаа. Үгы хэгдэхэ юумэ үгы хэгдэhэн, галдагдаха юумэ галдагдаhан байгаа. Французууд хоohон хотодо ороод байhан бэлэй. Ородой сэрэг сухарибашье, хүсэеэ суглуулжа, нэгэдүүлжэ байhан юм. Ородууд французуудай шэрэжэ ябаhан ашаанда добтолжо, зэр зэмсэг, хүнэhэ хоолынь буляажа абажа байгаа. Ородой сэрэг хүсэ орожо, Москвада байhан французуудые үлдэжэ гаргаба. Удаань тэдэниие намнажа оробо. Дайсан сухариhаар сухарижа, олон хүнүүдээ алдаhан, алуулhан байха юм. Бонапарт үсөөхэн сэрэгтэй тэрьелбэ. Россин император Александр Павлович өөрын ороhноо дэйсаниие үлдэжэ гаргаад, Наполеоной мэдэлдэ ороод байhан оронуудта туhалажа үзүүлжэ, эрхэ сүлөө асарhан байна. Австри Пруссии болон бусад оронуудай сэрэгүүд ород сэрэгтэй, ниилэжэ, дайсанаа намнан Францида орожо ерэбэ. Париж гэдэг ехэ хотыень эзэлэн абаба. Франциин сэрэг бүтаран hалаба. Бонапартые барижа, хаан шэрээhээнь унагаажа, Эльба гэжэ олтирогто сүлэбэ. Франциин хаан шэрээндэ изагуурта хаан hууба. Дэлхэй дээрэ энхэ тайбан, эб найрамдал тогтоогдобо. Бонапартын эзэлhэн оронуудта тэрэнэй табиhан нойод сайдууд сүм абажа хоягдабэ, урда тээ байhан изогуур хаад нойодууд, тэдэнэй үринэр засаг түрэдэ бусаагдаба. Эдэ бүгэдэ үйлэ хэрэгүүд 1814 ондо болоhон бэлэй.

Ород сэрэгэй илалтые Хитадта, Монголдо баяр ёhололой оршон байдалда тэмдэглээ. Энэ ондо Хяагтада болоhон найр нааданда хори сэлэнгын буряадуудай түлөөлэгшэд, тэрэ тоодо бандида-хамба, бусад ахамад ламанар, буряад хасаг сэрэгэй дарга нойод уригдаhан юм. Ород сэрэгэй түшэмэлнүүд, хитад, монгол нойод хэдэн үдэр соо сэнгэбэ. Мори урилдаан, бүхэ барилдаан, hур харбаан болоо. Ан агнуури болобо. Энэ найр наадые богдо-хаанай найр гэжэ хэлсэдэг бэлэй. Хамба Гаваан Еши-Жамсын үедэ олон дасан баригдаhан: Байгалай тэрэ талада—Түнхэнэй, Алайрай дасанууд, Байгалай энэ талада — Сүүжын, Баргажанай, Сэлэнгын талада — Гэгээтын, Юреөгэй, Янгаажанай, Хүдэрын дасанууд, Хоридо—Худанай, Эгэтын, Чисаанын, Хокюртын, Ацагадай, Суулгын, Агын, Онон-Сүүгэлэй дасанууд бодобо. Хамнигад Хужиртын, Тарбагатайн, Барисаанай, хасаг хамнигад Олхоной, Зугаалайн дасануудые бариба. Хоридо гал түймэрhөө боложо шатаhан Анаагай дасанай hуурида хирпиисээр шэнэ дасангые нүгшэhэн тайшаа Дамба-Дугар Ринчинэйн зөөреэр тэрэ үедэ ахамад тайшаа байhан Галсан Мардаев бодхобо.

1813 ондо Сэлэнгын Үшөөтэйн табангууд-дасанай шэрээтэ-лама Тунгалаг Данжин Шолхойн Түнхэн залагдажа, хурал дээрэ Анаагай дасанай шэрээтэ-лама Сойбон Түбшэнэй гэгшые Мардайн мэдэлhээ гаргаба. Гэлэн Шираб Малохайн шэрээтэ болгодожо, Тунгалаг Шолхойн мэдэлдэ оробо.

1816 ондо Сэлэнгын сартуул зээрдэ азарга яhанай шэрээтэ цоржи-лама Цойжамсо Бургалтайда байhан Пунцанлин дасангые Гэгээтэйдэ өөрын эрхээр нүүлгэжэ асараад, дэргэдэнь Данба Брайбун нэрэтэй хийд шулуун hуури дэбисхэр хээд хирпиисэр бүтээжэ эхилбэ. Харин сартуулай ойр зуурын эбдэрэл, зурилдөөнhөө боложо, баригдажа дүүрээгүй байшоо. Хожомынь шулуун hуури дээрэнь модон дасан бүтэбэ.

Евангели монгол хэлэндэ оршуулха тухай эзэн императорай зарлиг бууба. Хори буряадhаа хэрээнэ зүүhэн Василий Татауров, буряадууд харгана Бадма Мурисун, худай Номто Одаин 1818 ондо ниислэл ошобо. Евангели оршуулhанайнгаа түлөө Татауров, Мурисун, Одаин алтан медаляар шагнагдаба. Татауров, Одаин нютагаа бусаба, Мурисун ерэнгүй байтараа ниислэлдэ наhа бараба.

Англи ороной гурбан багшанар (миссионернууд) 1819 ондо Байгалай энэ бэедэ ерэжэ, Селенгинск хотын дэргэдэ, Сэлэнгын баруун-хойто бэедэ нютаглажа, барилга дүүргээд байтараа, хоерынь Хори нютаг нүүжэ, Анаа, Худанай голдо нютаглажа байба. Нэгэниинь Сэлэнгэдэ үлэбэ. Эдэнэй Буряадта ерэhэн шалтагаан юуб гэхэдэ, евангели номые эндэ тараажа, удхыень тайлбарилан мэдүүлжэ, буряадуудта хэрээнэ зүүлгэхэ зорилготой байhан юм. Монгол хэлэн дээрэ дарамал евангели номые буряадууд олоноор абажа үзэбэшье, тэрээндэ дуратай боложо хэрээнэ зүүхэ хүнүүд мүртэй олдоогүй байха юм. Зүүн Хори нютагта хоер англи багшанарай байхада Онон-Сүүгэлэй дасанай лама шэрээтэ Лундуб Дандарын түрэhэн аха, хори галзууд яhанай Санжил Дандарын гэгшэ английска католик шажанда орожо, амяараа мүргэлтэй Онон, Сүүгэл нютагтаа hуужа байhан юм.

Бөө мүргэлтэй тэмсэл ябадаг hэн. Хамниган хасаг лама Лубсан-Пиранлай маани уншажа, онгоной дүрэ дүрсэ, бүхы юумыень галдаба. Энэ гуримаар сонгол Брайбун хийдэй Галсан Нимайлын, Содбо Нимайлын ба бусад олон ламанар бөө мүргэлтэй тэмсэл хэбэ. 1820 онhоо эхилэн Сэлэнгэ, Хори нютагуудта, 15 эсэгэ обогуудта, хасаг буряадуудта, Баргажан, Сээжин, Түнхэн, Алайрта онгоной дүрэ дүрсэ, бөө удаганэй зэбсэг хэрэгсэлынь сүм галда түлэгдэбэ. Тэрэ гэhээр мүнөө болотор нэгэшье аймагта, нэгэшье нютагта бөө удаган тухай дуулдаха, үзэгдэхэ юумэн үгы.

Богдо ээнэй анхаралаар Буряадай залуушуулые эрдэм hургуулитай болгохо гэhэн эдэбхи 1816 ондо эхилжэ, Сэлэнгын захиргаан яаманай дэргэдэ hургуули нээгдэбэ. Энэ hургуули буряад зоной мүнгэ зөөри, мөл адаhа суглуулжа үгэhэнэй ашаар нээгдэhэн байна. Тэндэ hураhан хүбүүдhээ хожомынь тайшаа, заседатель, гулбаа, староста, туhалагша болоhон байха юм. Зондоо ехэ туhа хүргэhэн байна. Илангаяа монгол,ород хэлэ бэшэгтэй хүнүүд хүндэтэй hэн. Өөрын арадhаа hургуулитай зон гарадаг болобо. 1822 ондо энэ hургуулиие Зүүн Сибириин hургуулинуудай инспектор статска советник Словцов ерэжэ үзэhэн байна.

Энэ оной эхеэр Омск гэжэ областной хотоhоо татаар, киргиз хэлэнүүдэй хэлмэршэ, титулярна советник Лобанов Сэлэнгын степной дүүмэдэ ерэжэ, жэл шахуу байжа, монгол хэлэ бэшэгэй hургуулида hуража бусаба. Мүн тэрэ Омскохоо hургуулиин шабинар Литвинцев, Королев гэгшэд 1823 ондо Сэлэнгын степной дүүмэдэ ерэжэ, тэндэhээ Хяагта болон худөө нютагаар ябаад, монгол хэлэ бэшэгэй hургуулида жэлhээ үлүү hурабашье, сайшаарал абажа шадангүй, хүндэгүй бусаhан бэлэй. Хоюулаа архида дуратай байгаа.

1825 ондо ноябрь hарада ээзэн император Александр Павлович Хара далайн эрьедэхи Таганрог хотодо наhа бараба. Тэрэ оной декабрь hарада ээзэнэй хоердохи дүү Константин Павлович хаан шэрээе ээлбэ гэжэ соносхобо. Харин 1826 оной январьда ээзэн хаанай гурбадахи дүү Николай Павлович хаан шэрээдэ hууба.

(Үргэлжэлэлынь хожом гараха).

ЧЕРНОБЫЛИИН ТАЛААР КОНФЕРЕНЦИ

«Чернобылиин АЭС дээрэ болоhон гэнэ усалай биологическа, радиоэкологическа таланууд» гэhэн улаасхоорондын конференциин түгэсэлэнэй hүүлээр УССР-эй хамгаалгын министерствэдэ пресс-конференци боло. СССР-эй Науканууудай академиин эмхидхэhэн эрдэмтэй хуралдаан Чернобылиин атомна электростанциин ашаг-тай Зелсный Мыс гэhэн вахтова поселогто үнгэрөө. Түүнай хүдэлмэридэ Советскэ Союзай болон дэлхэйн олон гаран ороной 300 эрдэмтэд хабаадаа. Конференциин оролцогшодтэ Чернобылиин усалай хойшолонгуудые усадхалтай эрдэм ухаанай болон практическа зуушалганууд гаргаа.

Эрдэмтэд 30 километрэй зонодо ошоhон, Чернобыль, Припять хотонуудта хүрэhэн, электростанциие хараhан байна.

(ТАСС).

«Бурятшвейбыт» гэжэ үйлэдбэриин оёдолой нэгдэлэй 17-дохи ательедэ элдэб хубсаhа заhабарилдаг юм. Эндэ хубсаhа эсхэгшэд Людмила Петровна Худякова, Нина Дмитриевна Еслева гэгшэд үнинэй худэлнэ. Түс ательейн коллектив hара соо 20 мянган түхэригэй элдэб хубсаhа заhабарилжа, түсэбөө холо үлүүлэн дүүргэнэ.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: 21 жэл худэлжэ ябаhан, 6-дахи разрядай хубсаhа эсхэгшэ Л. П. Худякова.

С. БАЛДУЕВАЙ фото.

ШАЖАНТАНАЙ ХӨӨРЭЛДӨӨНҮҮД

Октябриин 14-дэ Ородой Түрүүлэгшэ Эдвард Кассиди Римско-католическа шажангай делегациие толгойлоо. Энэ делегациин гуйлтаар Львов хотоhоо греко-католическа архиепископ Владимир (Стернюк) уригдаhан байна. (ТАСС).

«Үнгэрhэн хөөрэлдөөнүүд үнэн алдартын талада hайн дунгүүдые асараагүй» гэжэ ородой үнэн алдарта шажангай делегациин толгойлогшо, Киевэй болон Галицкиин митрополит, Украинын патриарша экзарх Филарет, пресс-конференци дээрэ хэлэбэ. Гэбэшье Баруун Украинада тохёолдоhон шахардуу байдалые hуларуулха замуудые бэдэрэлгэhээ арсангүй, саашадаашье үгээ ойлголсохоор бэлэн байнабди гэжэ тэрэ тэмдэглээ.

Христиантанай нэгэдэлдэ туhа хүргэдэг папска советэй түрүүлэгшэ архиепископ Эдвард Кассиди Римско-католическа шажангай делегациие толгойлоо. Энэ делегациин гуйлтаар Львов хотоhоо греко-католическа архиепископ Владимир (Стернюк) уригдаhан байна.

ТАСС · АПН

ХИЛЫН СААНАhАА

ХАНОЙ. 1 миллион болон олон мянган нити сэнтэй худал ашаг мүнгэн Лимэдэ боолгоо. Перугэй бусад районуудта болобо. Колумбиин хулгайлагшадые худалдагшадта хаагта хоёртой нютагай ажа мүнгэ гаргаа гэжэ «Пресс» газетэ мэдээсэбэ.

АНКАРА. Турциин Болу хотодо боложо байhан кулинариин конкурсуудай заншалгаа мүнгэн эгээл эрхим болоhоо байhан сесси дээрэ

АГУУ ИЛАЛТЫН 45 ЖЭЛЭЙ ОЙДО

ЭРЭЛХЭГ СЭРЭГШЫН ШАГНАЛ

Дайшалхы Улаан Тугай орден совет түрүүшын орден юм. Буряадай кавалерийскэ дивизиин 14 морин сэрэгшэ энэ үндэр шагналда хүртэһэн байна. Тэдэнэй нэгэн тухай эндэ хөөрэхэмнай.

1930 оной январь һарын янгинама хүйтэн нэгэ үглөөгүүр зүүн зүгһөө ябаһан сэрэгэй эшелон Улаан-Удын түмэр замай вокзалда хүрэжэ ерэбэ. Паровозой бүдэхи абяан хүйтэн агаарые хаха зуран шууяна. Эрьюусэлдэжэ ябаһандал мухаридаг мөөрнүүд составай зогсоходо, бэе бэзынгээ һуури эзэлэн түлхилдэжэ, урагша урагшаа даб гэнэ. Хүсэд зогсожо үрдеэгүй вагонуудһаа улаанармеецүүд ябууд дундань һүрэн бууна. Табан хушуута буденовконуудай улаганан ялагашахань захагүй болобо.

Перрон дээрэ зон олон. Баяр, гуниг зэргэ үзэгдэнэ. Захиралтын дуулдамсаар, сэрэгшэд составайнгаа хажуугаар зурышаба. Харин сугларагшад аһан шадалаараа «Ура!» гэжэ хөшхералдаба.

КВЖД дээрэ болоһон дайшалхы зүришэлдөөндэ хабаадаһанаа бусажа ерэһэн морин сэрэгшэдээ Улаан-Удэ хотын ажалшад иигэжэ угтаһан байха юм. Тэрэнэй һүүлээр уданшьегүй сэрэгшэд-кавалеристнүүдтэ зорюулагдаһан митинг болоо. Эхэ оронойнгоо эгээл үндэр шагнал — Дайшалхы Улаан Тугай орден энгэртээ яларуулһан тархияа үргэд гэһэн 14 улаан армеецүүд, командирнууд жагсаалда зогсожо байгаа һэн...

Сормовой худэлмэришэн байһан В. К. Блюхер Дайшалхы Улаан Тугай түрүүшын орденой кавалер болоһон юм. Тэрэ улаанармеецүүдэй болон партизануудай хэдэ хэдэн бүлэг боложо таһаршаһан отрядуудые нэгэдүүлжэ ударидаг, Ураалай хадануудай дундуур 1,5 мянган модо гаталха зуураа, замдаа сагаан гвардеецүүдтэй шанга тулалдаануудые хэһэн байна.

Зэбсэгтэ Хүсэнүүдэй Түбэй музейдэ В. К. Блюхерые дээдын шагналда зууршалһан документнүүд байдаг. «Нүхэр Блюхерэй сэрэгүүдэй үзэгдөөгүй хүшэр хүндэ зам дабаһаниие-нь гансал Суворовой Швейцарида туйлаһан амжалтатай жэшэмээр» гэһэн мүрнүүдые тэндэ уншанабди.

Гэхэтэй хамта Василий Константинович гаргаһан баатаршалгынгаа, сэрэгүүдээ шадамар бэрхээр ударидаһанайнгаа түлөө тус орденоор үшөө гурба дахин шагнагдаһан намтартай.

...1924 ондо Буряад-Монголой кавалерийн һургуули нэгэдэһэн гээшэ. Удаань тэрэмнай эскадрон, дивизион, полк, байн байтараа бригада болотороо ургаа һааб даа. Тэндэ гол түлэб буряад үндэһэ яһатан сэрэгэй һургуули гарадаг һэн.

Үндэһэ яһанай командна бүридэлэй бии болгогдожо байха үедэ кавалерийскэ 5-дахи амяараа бригадын командир К. К. Рокоссовский горитой туһа хүргэһэн юм. **«Буряадууд түрэлхиин моришо зон. Хара багаһаа мори унажа өөдөө болоһон тула морин сэрэгэй албанда абьяастай байна. Тиимэһээ моринтой холбоотой һуралсал тэдэнэр хүнгэхэнөөр гараба. Тэдээнһээ шуран шуумар, хүнгэн солбон морин сэрэгшэд гараба»** — гэжэ тэрэ бэшэһэн байдаг.

Иимэ кавалеристнүүдэй нэгэн Михаил Щукин тухай хөөрөөмни уншагты. Тэрэ Шэтын областиин Агинское һууринда түрэһэнород хүн. Тиигэбшье уһан буряадаар дуугардаг, монгол үгэ мэдэдэг, Улаан Тугай орденуудые барюулһан байна. Тэдэнэй дунда Михаил Щукиншье 14 472-дохи номерой үндэр шагналда хүртөө бэлэй.

Шагнал хайрада хүртэһэн Буркавдивизионой 14 сэрэгшэдэй гурбаниинь Михаил Андреевичэй тоонто нютаг Агын хүбүүд байгаа. Эдэнэр хэд бэ гэ-бэл: Дондок Дылгыров, Дылык Вамбуев, Загда Занаев.

Нэгэдэхи класста һуража байхадаа, Генка Щукинайда Дайшалхы Улаан Тугай орденние зураг дээрэ бэшэ, харин бодото түхэлөөрнь түрүүшынхиеэ хараһан хүм. Гар дээрээ барижа, хоёр талыень эрьюулжэ байжа хараһанаа, тэрэнэй шэгнүүрые мэдэрһэнээ элеэр һанадагби. Энэ хадаа минии нютагаймни хүн М. А. Щукинай үндэр шагналнуудай нэгэн бэлэй.

Аргали нютагаархинайнгаа М. А. Щукинай буряад хэлэ яажа шудалһан тухай һониноор хэлсэхыень бүри эдир һаһандаа дууладаг һэм.

...Нэгэ буряад хүгшэнэй мал адууные морёор гүйлгэжэ ябаһан Гена Щукин үргэжэ тараажархёо ха. Тиихэдэнь уураа хүрэһэн хүгшэн (нэрыень һонажа абаагүйб) аманда орохысо тэрэнээ еөрынгөө хэлэн дээрэ хараагаа гэхэ. Хүлеэгдэзгүй хүнһөө сэбэр буряад хэлэн дээрэ харюу дуулаһан хүгшөөдэй юушье хэлэхэ аргагүй дуугайхан болошоод, амаа ангайгаад байшоо гэхэ. Тиигэжэ байтараа, маани мэгэзмэзэ уншаһаар, зоной энеэлдээн соогуур саашалшоо.

Армиһаа табигдаһанай һүүлээр Михаил Андреевич Агаяа бусажа, Дотоодын хэрэгүүдэй органдо ажалда ороһон юм. Наһанайнгаа хани нүхэр Антонина Александровнатай хамта табан үхибүүдээ хүн болгожо табяа юм. Нүхэрэйнгөө наһа барашахада, тэрэ Урда-Аргалиин сомоной Советэй Калининай нэрэмжэтэ колхозодо ажаһуухаяа нүүһэн байна. Зүгөөр сэнхир хүхэ тэнгэриин үнгэтэй нюдэтэйород буряад морин сэрэгшэ тухай домог тэрэнэй ябаһан лэ газарта дуулдадаг байһан юм. М. А. Щукин энэ дэлхэйһээ эртэхэн ябашоо бэлэй.

Михаил Александровичай хөёрдохи нүхэрыень — ажалша бүхэриг Октябрина Георгиевнае ба үшөө дүрбэн үхибүүдыень би һайн мэдэхэб.

Тэрэнэй түрүүшын бүлэдэ хөёрдохи үринь боложо түрэһэн Вера Лескова эсэгынгээ үнэтэ шагнал — Дайшалхы Улаан Тугай орден — Агын округой Г. Цыбиковэй нэрэмжэтэ хизаар ороной музейдэ 1972 ондо бэлэглээ юм.

Тимур ЛАМБАЕВ,
офицер — политхүдэлмэрилэгшэ.

Хүн ба байгаали

ОЛОНОЙ АНХАРАА ҺАА...

«Орон доторнай оршон тойронхи байгаалияа хамгаалха талаар сошордомошье, орёошье ушарнууд тохёолдонхой» гэһэн СССР-эй Верховно Советдэй Тогтоолой түрүүшын мурнүүд Байгалай дэргэдэ һуудаг зондо, илангаяа хамаатай. Энэ нуурай гурбанай хоёр хубинь Буряад орондо оршоно гэжэ бү мартая.

Республикымнай Байгал шадарай дайда 4 хуби болгогдожо хубаагдадаг юм.

Нэгэдэхинь Сэлэнгэ мүрэнэй доодо хубинь болоно. Эндэ Сэлэнгэ мүрэнэй оршондохи тала дайда ба Сэлэнгын районой газар ороно. Эндэхи байгаали бузарладаг объектнүүд гэхэдэ, Улаан-Удын промышленна узел, Гусиноозерскын ГРЭС, Селенгинскын целлюлозо-картонно комбинат, Тимлюйн цементын ба асбоцементын зүйлнүүдэй заводууд болоно.

Хоёрдохи хубинь Байгалай урда заха гэжэ тоолоходо болоно. Байгалой энэ эрьеэр нэмжыһэн газар дайда эндэ ороно. Байгалай ЦБК, ой модо уһаар урадхуулдаг баазанууд, барилгын материалнуудые бэлэдхэдэг предприятинууд, олон тоото котельнэнүүд илангаяа ехээр байгаали бузарлана.

Гурбадахи хубинь хадаа Баргажанай тала дайда юм. Хүдөө ажахын болон ой модо бэлэдхэлгын ехээр хүгжэнэнһөө боложо, эндэхи ой тайга үндэһөөрөө үгы хэгдэнэ. Байгалые хангадаг уһа голнууд, нуурнууд хатаагдана, поли дээрэнээ минеральна бодосууд тэдээн руу ороно.

Дүрбэдэхи хубинь Хойто-Байгалай газар нютагууд болодог юм. Северобайкальск хотын промышленна объектнүүд уһа ба агаар бузарлана. Жэл бүхэндэ 15 мянган тонно хороото бодосууд хаягдана. БАМ барилгын үрэ дүнгүүд эндэ элеэр харагдажа эхилэнхэй. Ой модо ехээр үгы хэхэ, олон тоото түймэр болоо, газарай хүрьнэн бузарлагдаа гэхэ мэтые тоолохо болоо һаа, олон даа.

Зүгөөр гансал дээрэ нэрлэгдэһэн районууд Байгалые бузарлана гэлтэгүй. Республикымнай бүхы районууд Байгалтай холбоотой ха юм.

Эрдэни эзэндэмэниеэ агаараар, уһаар, газар доогуур яажа бузарланабиби гэжэ хөөрэжэ үгэхэ дуран хүрэнэ.

Республикымнай 180 гаран промышленна предприяти мэнай агаар бузарлана. Эдэ предприятинуудай оройдоол гурбанайнь нэгэ хубида агаар сэбэрлэдэг түхеэрэлгэнүүд бии тоотой юм. Жэшээлбэл, жэл соо дунда зэргээр Гусиноозерскын ГРЭС 31,4 мянган тонно, Селенгинскын ЦКК—29,4, Улаан-Удын 1-дэхи ТЭЦ—19,9, Тимлюйн асбо-цементнэ зүйлнүүдэй завод—14,4, Зэдын вольфрам-молибденэй комбинат—4, ЛВРЗ—3,9, «Буряагропромремонт» нэгэдэл—5,3 мянган тонно хорото бодосуудые хаяжа, агаар бузарладагыень бултандамкай мэдэжэ. Эндэ автомобильна транспорт агаар бузарлаһан зандаа. Республикын метеорологическа түбэй мэдээсэнэй ёноор тооһон, зэдэб хорото бодосууд хэмһээ үлүү ехээр хаягдадаг болонхой. Тооһон, углеродой бурма хэмһээ 4 дахин ехэ гэжэ тодоруулагданхай.

Байгалые хамгаалха талаар абтаһан 434-дэхи тогтоолой ёноор нёдондо республика дотор 9,9 миллион түхэриг мүнгэнэй агаар сэбэрлэхэ түхеэрэлгэнүүд тодхогдохо ёнотой байгаа юм. Энэ мүнгэнэй ороондоол 76 процентнь хэрэглэгдэһэн байха юм.

Республика соо табан зуугаад предприяти уһа хэрэглэн ажаллана. Гэбэшье диилэнхи түхеэрэлгэнүүдынь һанаһанда хүрэнэгүй. Зариманиинь хуушараа. Энэ 1-дэхи ТЭЦ-дэ, Онохойн модоной комбинадта, Селенгинскын ЦКК-да. Аршаан болон Горячинск курортнуудта сэхэ хабаатай.

КПСС-эй ЦК-гай, СССР-эй Министрнүүдэй Соведэй тогтоолой ёноор үнгэрһэн жэлдэ уһа сэбэрлэхэ 40 түхеэрэлгэ баригдажа эхилээ һэн. Тэдээн соо һоо 13-ниинь баригдаагүй.

Барилгашад болон захил хэгшэд хүдэлмэридөө хайша хэрэгээр хандана. Мүн тиихэдэ ниитын эмхинүүд эдэбхи гарганагүй. Байгаали хамгаалха хэрэгтэ хүн бүхэн хубитаяа оруулха ёнотой.

Хүдөөдэ колхоз, совхозуудһаа, гадна ой модоной ажахынууд, тоһоной заводууд уһа ехээр бузарлана. Минеральна үтэгжүүлгын, солярка, бензин, техническэ тоһоной складуудые гуримдань оруулха хэрэгтэй. Уһа гол, нуурнуудай дэргэдэ хаа хаанагүй тодхоогдоһон уһа бүлэдэг станцинууд хэрэглэһэн нефтепродуктнуудаа уһандаа ехээр оруулна. Газар, уһандаа эзэн ёноор хандадагүй дээрэнээмнай уһа мүрэнүүд, гол горхонууд хатажа, шэргэжэ захалһаар үнинэй. Газар уһаяа хамгаалха гээшэ хүн бүхэнэй, хүтэлбэрилэгшэ бүхэнэй нангин уялга гэжэ бү мартаял.

Гэзар тухай хуули хаанашье мүртэйгөөр сахигданагүй гэжэ ниитын шалгалта тон элеэр харуулаа. Минеральна үтэгжүүлгэ болон элдэбын химикадуудые хадагалха дүрим олонхи ушарта хазагайруулагдана. Үйлэдбэриин болон айлнуудай бог шорой үлэгдэлнүүд эндэ тэндэ эмхи гуримгүйгөөр хаягдаһаар. Хаанашье харахада, барилгын үлэгдэлнүүд, түмэр түдэгэ хэбтэжэ байдаг ха юм.

Газарай хүрьһэн ехээр муудхаагдана. 850 мянган гектар хахалагдадаг газарай хүрьһэн һалхинда үлеэлгэжэ, шанараэ алданхай. Һалхинһаа хүрьһэ хамгаалжа, модод таригдахаяа, һэргээгдэхэеэ болёо. Илангаяа Зэдын, Хурамхаанай, Кабанскын, Баргажанай, Сэлэнгын, Тэрбагатайн, Хорийн, Түнхэнэй районуудта энэ талаар хэрэгтэй хэмжээнүүд абтанагүй.

Баргажанай Хүнтэйн талые, Мухар-Шэбэрэй районой «Эрдэм» совхозой, Суулгын совхозой газарнуудые шалгахадамнай, хүрьһэнэйнь үрэжэлтэ хубинь хахадтаа хүрэтэр доошолонхой байгаа һэн.

Түрэл газарайнгаа газар, уһа, агаар хамгаалха гээшэ хүн бүхэнэй уялга мүн. Энээниие мартажа болохогүй. Эндэ нэгэ хэдэн һайн һайхан жэшээ дурдаха хэрэгтэй ха. Жэшээнь, Зун-Мүрэн һууринайхид, горхоной дээдэ талада асфальт гаргадаг завод бариха гэхэдэнь, зүбшөөлөө үгэбэгүй. Дээдэ-Хэжэнгын сомоной Совет хадынгаа хуша модые хамгаалха талаар үрэл гаргаба.

Горхоной ой модоной ажахы хушануудые унагаахаяа таһа арсаба гэхэ мэтын һайн жэшээнүүдые дурдаа, тоолоо һаа, яһала болно байха.

Байгаали хамгаалха бүлгэмэй эхин эмхинүүд олон. Ниитэтэй хамта зэмдэмэни һайхан Байгал далайгаа хамгаалха талаар аргагүй ехэ хүсэн болохо ёнотой.

Г. БАШКУЕВ,
республикын байгаали хамгаалгын бүлгэмэй методист.

ҮТЭГЖҮҮЛГЭ, ХИМИКАДУУД ХЭР ХАДАГАЛАГДАНАБ?

Минеральна үтэгжүүлгэ хадагалха, тэрэниие зүбөөр хэрэглэхэ дүримэй Хойто-Байгалай, Ивалгын районуудта хэр зэргээр шиидхэгдэжэ байһан тухай асуудал республикын байгаали хамгаалха Гүрэнэй комитедэй коллегиї һаяхана хаража үзэбэ.

Эдэ районуудта байгаали хамгаалха талаар хуулинуудые хазагайруулха ябадалнууд нэгэнтэ бэшэ дайралдана гэжэ тэмдэглэгдээ.

Хойто-Байгалай 5 ажахын оройдоол хоёр ажахынь—«Эстония» ба «Тыйский» совхозуудай минеральна үтэгжүүлгэ хадагалха складууд байгаали хамгаалха талаар мүнөө үеын эрилтэнүүдтэй зохилдоно гэжэ элирүүлэгдээ.

1989 ондо районой хүдөө ажахын 2 мянган гектар газарта 886 тонно минеральна үтэгжүүлгэ тараагдаа һэн. Гектар газарта дунда зэргээр 4 центнер үтэгжүүлгэ тараагдаһан байгаа. Минеральна үтэгжүүлгэ ажахы бүхэн ондо ондоогоор хэрэглэнэ. Хэрбээ «Северный» совхозой гектар газарта 1,7 центнер тараадаг һаань, «Эстония» совхоздо тэрэнь 8,7 центнертэ хүрэһэн байба гэжэ элирээ. Үнгэрһэн жэлдэ тус районой газар дээрэ тараагдаһан минеральна үтэгжүүлгын 42 процентнь байгаали хамгаалха эрилтэтэй тавруугаар хэрэглэгдэһэн юм. Район дотор гансал «Ангарский» совхоз хорото химикадуудые хэрэглэдэг юм. Харин «Северный» совхоз 1976 ондо асарһан 350 килограмм хорото химикадуудаа хаанашье хэхэ газараа олоогүй байһаар.

Ивалгын районой ажахынуудай бүхы складууд байгаали хамгаалха талаар хуулиин эрилтэнүүдтэ яашье тааранагүй. Складуудай шалануудынь асфальтаар хушагдаагүй, бороо хурын уһанай урдаха хэнааба татагдаагүй, ондо ондоо минеральна үтэгжүүлгэнүүдые амяарлан хадагалха таһалгануудгүй байба. Районой ажахынуудта, жэшээлбэл, Ивалгын ОПХ-да, «Байгал» гэжэ һуралсалай ажахыда, «Заветы Ильича» совхоздо, «8 марта» колхоздо минеральна үтэгжүүлгэ хадагалха, хэрэглэхэ талаар дутуу дунданууд олоор дайралдана.

Хүдөө ажахын мэргэжэлтэд, ажалша коллективүүд, һураг шад, республика доторхи гол горходые, нуурнуудые хамгаалха тусхай зононуудые, тэрэнэй хилэнүүдые мэдэхэгүй байна гээд коллеги дээрэ тэмдэглэгдээ. Хойто-Байгалай, Ивалгын районуудай АПО-гой түрүүлэгшэнэр Г. М. Родионов, П. Б. Банзаров гэгшэдые һарын хугасаа соо минеральна үтэгжүүлгэ, хорото химикадуудые хадагалха талаар байгаали хамгаалха гуримтай зохилдуулан, хэмжээнүүдые абаха гэжэ тус коллеги уялгалаа. Годна Хойто-Байгалай районой ажахынууд хорото химикадуудые хэрэглэхэдээ, районой байгаали хамгаалха комитедэнээ зүбшөөл абаха ёнотой юм. Харин 1992 оноо эндэхи газарнуудта химикадууд хэрэглэгдэхэеэ болихоор хараалагдаа.

«Заветы Ильича» совхозой директор А. Ф. Манушкин, ахамад агроном Ц. А. Гомбоев гэгшэд минеральна үтэгжүүлгэ, химикат муугаар хадагалһанайнгаа түлөө хэнээгдээ.

И. ТАРАСЕНКО,
Буряадай АССР-эй байгаали хамгаалха Гүрэнэй комитедэй худэлмэрилэгшэ.

СПОРТ

ГЭСЭРЭЙ ГОДЛИНУУД ШЭНХИНЭНЭ

Буряадай АССР-эй Министрнүүдэй Соведэй шанда хүртэхын түлөө һүр харбалгаар «Гэсэрэй годлинууд» гэжэ бүхэсоюзна мүрысөөн Улаан-Удэ хотын «Спартак» стадион дээрэ боложо байна.

Красноярска хизаарай, Шэтын болон Ярославска областнуудай, Башкирай ба Буряадай АССР-нүүдэй, Монголой Арадай Республикын командануудай зуугаад һүр харбагшад мүрысөөндэ хабаадана.

Забайкалиин сэрэгэй округой түлөөлэгшэ, уласхоорондын классай спортын мастер Светлана Жигжитова эхинһээ хойшо хёрхо мэргэнээр харбажа, 608 очкотойгоор урагшаа гараба. Мүн лэ сэрэгэй алба хаагша, спортын мастер Октябрина Болотова тэрээнһээ табан очкогоор гартаһан байгаа. Башкирай АССР-эй «Динамо» бүлгэмэй спортын мастернууд Зифа Галиханова, Галина Власова гэгшэд 601 ба 600 очкотойгоор удаадахи һууринуудые эзэлбэ.

Манай «Динамо» бүлгэмэй 14-тэй нэгэдэхи разрядтай харбагша Эржена Жигжитова эдэбхитэй һайнаар мүрысэжэ, уласхоорондын классай болон СССР-эй хэдэн спортын мастернуудые хойноо үлөөһэн байха юм. «Динамо» бүлгэмэй Шэтын областной советдэй 16-тай спортын мастер Зоя Будаева эрхим зургаанай тоодо ороо.

Уласхоорондын классай спортын мастер Надежда Содмацыренова (Шэтэ), манай спортын мастернууд Маргарита Китаева, Елена Цыганова, Ирина Болдохонова гэгшэд түрүүшын арбанай тоодо ороһон байна.

Эрэшүүлэй дунда илангаяа шанга тэмсэл болоно. Улаан-Удын «Динамо» бүлгэмэй спортын мастер Жаргал Дамбиев 569 очкотойгоор түрүүлбэ. Шэтын сэрэгэй алба хаагша, спортын мастер Бата Людофа тэрээнһээ нэгэ очкогоор гартаа. «Динамо» бүлгэмэй Шэтын областной советдэй гэшүүн, уласхоорондын классай спортын мастер Балдоржо Галсанов гурбадахи һуури эзэлнэ. Уласхоорондын классай спортын мастер Валентин Дарханов (Улаан-Удэ), спортын мастер Олег Кол (Кызыл) эрхим зургаанай тоодо ороно.

«Хани барисаан-84» гэжэ Эржена Жигжитова М-І упражненеэр 1214 очко тудажа, СССР-эй спортын мастерай нормативе дүүргээ!

Хоёрдохи үдэрэй эхинһээ хойшо Шэтэ хотын сэрэгэй алба хаагша Бата Людофа удаан саг соо түрүүлжэ ябаба. Гэбэшье һүүлшын годлинуудые табиха үедэ тэрэ Жаргал Дамбиевта нэгэ очкогоор хүсэгдэжэ, хоёрдохи һуури эзэлбэ. Б. Людофа 1221 очко тудаһан байгаа. 1219 очкотойгоор В. Дарханов гурбадахи һуурида гараба. Б. Галсанов, С. Жалсараев, О. Кол гэгшэд эрхим зургаанай тоодо ороно.

Түрүүшын хоёр үдэрэй мүрысөөнэй дүнгүүдые согсолохоодоо, залуушуулай яһала һайнаар харбажа байһые тэмдэглэмээр. Энэ талаар эхэнэрнүүдэй дундаһаа Г. Власова, Э. Жигжитова, З. Будаева, эрэшүүл соо һоо В. Мадасов, А. Николаев (хоюулаа Улаан-Удэһөө) гэгшэдые дурдаха дуран хүрэнэ.

— Манай командын бүридэлдэ гол түлэб залуушуул ороно. Улаан-Баатарай багшын дээдэ һургуулиин 19-тэй оюутан, уласхоорондын классай спортын мастер Туул, 51-дэхи дунда һургуулиин багша, спортын мастер Оюунцэцэг, спортын мастернууд Мүнхжаргал, Батбаяр, Ганзориг болон бусадые энэ талаар дурдажа болоно. Монголой эхэнэрнүүдэй нэгэдэхи команда сентябриин 22-һоо Бээжэн хотодо нэгдэхэ Ази түбиин наадануудта ошохоёо бэлдэнэ. Сэхыень хэлэхэдэ, манай ороной харбагшад иишэ тиишээ гаража, эли бүхы ехэ ехэ мүрысөөнүүдтэ хабаадаггүй байгаа. Тиимэһээ мэргэшүүлэймнай арга шадабари хаанаһаа дээшэлхэ һэм даа,— гэжэ МНР-эй «Хүч» («Динамо») командын тренер, спортын мастер Арсэдын Жавзмаа хөөрэнэ.

Б-М. ЖИГЖИТОВ.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: сагаалса дэ-рэ.

В. ПЛУТТЫН фото.

ПРАВДА БУРЯТИИ
Мүнөөдэрэй номерто

СССР-эй Верховно Советдэй сессиин эзэлжээтэ заседани дээрэнээ ТАСС-ай корреспондентнүүдэй бэшэһэн тоосоон газетын мүнөөдэрэй номерой нэгэдэхи хуудаһанай нээлтэ дээрэ барлагдаба. Тус сессиин сентябриин 17-ной үглөөнэй заседани дээрэ СССР-эй Президент Михаил Сергеевич Горбачев үгэ хэлэһэн байна. Нүхэр Горбачевой хэлэһэн үгэ номерой нэгэдэхи хуудаһанда мүн лэ тунхаглагдаба.

«Партийна ажабайдал» гэһэн ниитэ гаршаг доро КПСС-эй Прибайкалиин райкомой таһагые даагша Л. Тутаевай «Хараа бодолтойгоор эмхидхэхэ» гэһэн статья номерой хоёрдохи хуудаһанда олоной һонорто үгтэбэ.

«Хүн ба үе саг» гэһэн ниитэ гаршаг доро ямаршье гэм зэмэгүйгөөр хамалганда ороһон хүнүүдэй хэрэгүүдэй сагааруулагдаһан тухай хөөрэһэн статья номерто байха.

Сэнхир экран

НЭГЭДЭХИ ПРОГРАММА

МОСКВА. 7.30—«120 минута». 9.35—Мультфильм. 10.10—«Слово». Литературно-уран һайханай программа. 12.10—«Это было... было». 12.30—«Дэлхэйе тойрон». Альманах. 13.30—Время. 14.10—«Муза изгнания». Баримтата фильм. 16.45—«Юности первое утро»—гурбан серитэй уран һайханай фильм. 1-дэхи сери. (Таджикфильм). 17.55—С. Прокофьевой 3-дахи концерт. 18.30—Хүүгэдэй час (англи хэлэнэй хэшээлтэй). 19.30—Время. 20.00—Омскын милициин ансамблиин концерт. 20.30—«В объективе животные. Як»—баримтата фильм. 20.50—«Рабыня Изаура». 8-дахи сери. 22.00—Время. 22.30—Коллаж. 22.35—Совет немецүүд тухай дамжуулгын хоёрдохи хүн. 22.30—А. Днишевэй концерт. 00.35—Шэнэ һонин (01.00).

ХОЁРДОХИ ПРОГРАММА

МОСКВА. 9.00—Үглөөнэй гимнастика. 9.15—«Глаголь добро...»—баримтата фильм. 9.35, 10.35—Информатикын болон тоологын техникын эхин үндэһэн. 11-дэхи класс. 10.05, 11.05—Немец хэлэн. 11.35, 12.35—Юрэнхы биологи. 10-дахи класс. 12.05—«ТелеЭКО»—журнал. 13.05—«Мера пресечения»—уран һайханай фильм. 14.25—Фильм-концерт. 14.55—А. С. Гринэй зохёолнууд тухай. 15.20—«Карино»—6-дахи сери. (16.10). УЛААН-ҮДЭ. 17.00—«Хара каадрат»—баримтата фильм. 18.00—«Бумеранг»—баримтата фильм. 18.30—«Уянга» (буряад хэлэн дээрэ). 18.50—Байкал. 19.05—«Микрофон табигданхай». 20.05—«Байгал имагтал ганса юм». Байгал шадарай национальна парк тухай. 20.55—Соносхол. МОСКВА. 21.00—«Амгалан нойрсогты, багашуулі». 21.15—Объектив соо—Германи. 22.15—Коллаж. 22.20—С. Танеевэй, С. Рахманиновай зохёолнууд. 22.30 23.30—РСФСР-эй, СССР-эй Верховно Соведүүдэй сессинүүд дээрэ. 00.30—Футбол. Европын чемпионуудай кубок. Финалай 1/6 хуби. «Спарта» (Прага)—«Спартак» (Москва). (02.40).

Кино, театрнуудта

Бурятский театр драмы им. Х. Намсараева

Гастроли Томского театра юного зрителя. «Вот придет Бим-Бом — в 10, «Остров сокровищ» — в 18.

«Дружба»

«Эгрета из слоновой кости»— в 9-40, «Сувенир для прокурора»— в 11-30, 13-20, 15-10, 17, 18-50, 20-40.

«Прогресс»

Красный зал —«Катала»— в 9, 10-40, 12-20, 14, 15-40, 17-20, 19, 20-40. Зеленый зал —«Атлантик-Сити»— в 10, 14-10, 18-20, «Мужчины-проказники»— в 12, 16,10, 20-30.

«Родина»

«Пугало из чердачного окна» — в 10, 16. «Модернисты»— в 13-40, 18-10, 21-50, «Памяти Виктора Цоя»—«Игла»— в 12, 20-20.

«Октябрь»

«Юнга со шхуны «Колумб»— в 9-40, 14-40, «Преступление Антуана»— в 11-10, 13, 16-10, 18, 20, 21-30.

«Восток»

«Потрясающие приключения мушкетеров»— в 15-30. «Золотой поезд»— в 18, 21.

«Байкал»

«Красное золото»— в 18-30, 20-30.

«Красное золото»— в 18-30, 20-30.

«Аршан»

«На тропе войны»— в 19, 21.

ДК «Текстильщик»

«Торможение в небесах»— в 18, 20.

НАШ АДРЕС: 670000, УЛАН-УДЭ ул. Каландаришвили, 23

Телефоны редакции: редактор—2-50-96, приемная—2-54-54, зам. редактора —2-68-08, зам. редактора —2-62-62, отв. секретарь —2-50-52, секретариат —2-66-76; отделы: партийной жизни и пропаганды —2-60-91, 2-56-23, промышленности и строительства —2-61-35, агропромышленный —2-64-36, 2-63-86; советского строительства и быта —2-69-58; культуры и школ —2-60-21, 2-57-63; информации —2-34-05; переводов —2-54-93; писем и селькоров —2-67-81; корректорская—2-33-61; выпускающие—2-35-95; собственные корреспонденты: п. Баргузин —91-1-44, г. Северобайкальск —35-73, п. Хоринск—55-6-90, г. Закаменск—31-61, п. Кырен—91-9-79, п. Агинское 3-40-69. Директор, издательств —2-37-32, бухгалтерия—2-33-77, вахта —2-56-62.

Газета выходит 300 раз в год. Объем 2 п. л. Индекс подписки газеты 50901.

Газета отпечатана республиканской типографией Госкомиздата Бурятской АССР. Директор 2-40-45. Заказ № 215.

Редактор Р. Б. ГАРМАЕВ